

Ба 4308

М. ЛЬНЬКОЎ

АПАВЯДАНЬНІ

Ба 4308

Менск
1927

ЗЬВЯРНЕЦЕ КНІГУ НЕ ПАЗЫ
ПАКАЗАНАГА ТУТ ТЭРМІНУ

С.М. 1

5 / 1-88

8
Ба 4308
6339

8 Бел
1-8

М. ЛЫНЬКОЎ

АПАВЯДАНЬНІ

Инв. 1953 г. БЖ 4308

Бел. акад. 1994 г.

ВЫДАНЬНЕ ЦБ „МАЛАДНЯКА“
МЕНСК—1927

1913

2023

Галоўлітбел № 26433.

Друк. Профтэхшколы,
зак. 151. Тыраж 1500.

---

25. 0 4. 2009

ЧЫГУННЫЯ ПЕСЬНІ

(Эскіз)

Студзень, люты... Марозы лютыя і ледзяныя каралі, як кажуць паэты. У іх заўсёды каралі—і вясною зялёнай, і сонечным летам, у восень глухую, дажджлівую, і ў сьнежні, і ў лютым. Яны і ў сьняжынках шукаюць агню і знаходзяць у іх іскры, бліскучыя і пякучыя агні холаду. Дый як іначай—ня можа чалавек жыць без агню, хіба сэрца бяз іскраў—сэрца? Тады мяшок яно, непатрэбны мяшок, у якім ні сьвету, ні радасьці. Шукайце-ж агню, знаходзьце яго, напаўняйце іскрамётным полымем вашы думкі і сэрца, тады пазнаеце сьвет, чалавечую радасьць і боль.

Мароз пякучы, у ім запраўдны агонь і дзіўны—ён ня песьціць душы чалавечай, да касьці пранізвае страламі асьнежанымі тваё кволае цела, якое вечно цягнецца к сонцу. І кажуць—зімой любоў ня цьвіце, бо стыгне кроў, мароз пацалункаў ня любіць, робіць блядымі губы чырвоныя, тушыць агні ў шэрых і сініх вачох і робіць іх празрыста-халоднымі,

падобнымі на шкло туманаў васеньніх, а завеі, віхуры сьнежныя блытаюць думкі, наганяюць сьняга суму і чорнай жуды. Хіба тут пра любоў ды пра карую цьвецень воч дарагіх успомніш, калі няма ні пахучага бэзу, ні майскіх зор прамяністых, ні срэбных песень салаў'я. Дзе там... Мо' і так, мо' і ня так,—аднаму адно падабаецца, другому—другое...

А я ўсё-ж ткі люблю: у марозы, у сьнежні, у лютым, калі замярзаюць сонечныя вёслы, як кажуць паэты. Я люблю, люблю гарача, вернай, надзейнай любоўю. І чым болей мароз, чым сільней ён стрыбушыць саламяныя стрэхі, дзынкае ў драўляныя сьцены кулаком касьцяным, узьнімае сьнежныя хвалі жорсткія, кідае іх на абледзянелыя сьляпыя шыбы, стукіае, шархаціць палахліва аб комін асьнежаны,—тым сільней, гарачэй любоў у маім сэрцы, тым сьвятлей мая радасьць.

Вунь вые віхура за цёмным вакном і, нібы здані, праносяцца стаі мёрзлых сьняжынак, к вакну прынікаюць, плачуць нуднай адзінай сьлязой, прымярзаюць, а вецер гоніць усё новыя сьнежныя хмары, гудзіць і шалёна рагоча завея голасам лядзяным, рыпучым. І скагоча мароз, бяжыць, грукаціць па завеяных сьцежках, дарогах, сьнегам у зоры кідае, у месяц блісгучы—бач, зайздрасць бярэ, хоча ўладу на ўсё налажыць, прыдавіць жывое ледзяшом-брыльлянтам пякучым.

Ну і вый на здароўе, пацяшайся, мароз, ледзянымі каралямі, покуль сонца іх не сарве з тваіх халодных грудзей.

Што мне да цябе. Вунь стаіць мая мілая, мая радасьць—любоў. У яе ножкі малыя і лебядзіная шыя. У яе сэрцы агні бурлівыя і кіпучыя і ў грудзях крамяных запал,—што супроць яго сьнегавыя завеі і траскучы мароз.

Я гляджу на мілую вокам улюблёным, я дам мілай бярозавых трэсак, запяе яна песьні дзіўныя, запяе голасам залацістым, гарачым... І лятуць, кружацца агнявой струменьню гукі медныя і чыгунныя, песьцяць рукі твае і ногі, песьцяць сэрца цяплыньню чароўнаю. Люблю песьні чыгунныя. Чаму? Мая мілая, мая радасьць—печка чорная, печка чыгунная. Яна любіць трэскі, пахучыя трэскі. Гараць яны, трашчаць вугалі залатыя, а мілая песьні сьпявае:

Жш-ш-ш... жш-ш-ш... сзы-і-і-ш-жш...

А ў жалезнай трубе гудзіць вецер, працягвае ў трубу мароз свае сінія лапы і, апёкшыся, уцякае ад хаты. Болей трэсак—болей агню і малінавы бок у печкі, любя глядзець на яго ў цёплай хаце. І ў вячэрнім змроку цёплым, калі хіліцца галава да сна, паціху дрэмлюць думкі ад працы дзённай, любя слушаць чыгунныя песьні. У гэтых песьнях пад халодныя сьпевы завеі пачуеш ты многа слоў, многа праўды жывучай аб жыцьці, аб мінулых

дзеях, аб днях мінулых. Печка любіць сьпяваць аб мінулым, бо пражытыя дні праз яе пракаціліся, праз яе чыгунныя грудзі, сьляды заставілі на яе тонкіх бакох.

І заўсёды яна пяе аб мінулым. Вось паспрабуй толькі, закрыў вочы пялёсткамі дромы—і паляціш у думках разам з песьняй чаруючай к дням пражытага, к дням, што таксама заставілі сьлед на несталёвым чалавечым сэрцы.

Пяе мая мілая:

Чж-ж-ш-сзыі-і-с-ш... . . . . .

Семафор глядзіць вокам чырвоным у далі сьнежныя, змрочныя, туды, дзе на захад уходзяць, віюцца істужкай бліскучай сталёвыя рэйкі, дзе ў сініх туманах паляглі, захаваліся горы Уральскія. І пад рэйкамі скачуць завеі, скавыча мароз. А белым вокам углядаецца семафор на ўсход, на станцыю, туды, дзе за белай раўнінай палощча берагі крутыя сярдзіты, буяны Ёртыш. Холадна, сумна ветры плачуць, рагочуць, песьні шалёныя граюць на тэлеграфных струнах і гудзяць яны, надрываюцца нечалавечым жалем і сумам нязьведаным.

Толькі весела ў будцы, вунь там, недалёка ад высокага семафору. Там Арынка песьні сьпявае, а ёй падпявае чыгунная печка—і абоім цёпла і сьветла і радасна. У абоіх агонь у грудзях і маладыя гады за плячмі. Што-ж

трэба болей, толькі тады і радасьць цьвіце. А з радасьцю добра і шанежкі пекці, шаньгі смачныя і румяныя, як румяныя шчокі Арынкіны, калі ўглядаюцца на іх Алесевы вочы. Але што Алесь... Ён даўно за Урал пашоў, за туманныя горы, якіх ніколі, ніколі ня бачыла Арынка. Чаго пашоў і зачым, хіба ведаць Арыне аб гэтым, толькі чула ад таткі яна, што адтуль, з па-за гор, па чыгунцы чуткі плывуць, чуткі казкам падобны, што там, дзе Алесь, завіхурыў буран крываваы, і ў павевах яго людзі шчасьце знаходзяць, вось такія людзі, як яны з Арынкай, як рамонтшчыкі, пуцявыя, як прамасьленыя дэпоўцы рабочыя.

Шкада Алесь, шкада воч яго сніх, ды нічога ня зробіш—чакай дзяўчына з-за сніх гор свайго шчасьця і долі, а мо' і дачакаешся. Праглядай сваі вочы на захад, прыглядайся да вокнаў вагонаў. І глядзіць Арынка, прыглядаецца, не прапусьціць цягніка, не прапусьціць вагона. А воч сніх няма, як няма. Ну і што-ж, не настаў яшчэ час, але прыдзе...

А печка гудзіць, усьміхаецца бокам малінавым, нібы выказаць хоча:

— Ня думай занадта, Арынка, падгараць твае шанежкі, а падпаленых татка ня любіць.

Татка... Ён хутка са стрэлак прыдзе, прыдзе змораны працай: ня жарты—стрэлкі прачысьціць у завею, у траскучы мароз,—за-

носіць іх сьнегам, замярзаюць—ці доўга-ж так да бяды. Татка шанежкі любіць гарачыя і румяныя, бо халодныя рукі ў яго і іх трэба пагрэць. Чым-жа лепей сагрэеш, як ня шаньгаю цёплаю,—і нагрэешся ад іх, і голад прагоніш, сыт будзеш.

Татка, татка... любіць Арына яго зморшчаны твар суровы, абветраны жыцьцёвымі клопатамі, яго вочы глыбокія з-пад навісшых брывей. Суровыя вочы, а колькі ў іх ціхай радасьці і бацькавай ласкі, калі паглядзяць яны на дачку, дарагую Арыну. І яшчэ гэтыя вочы ліхтары любяць: чырвоныя, белыя і зялёныя, многа іх, ліхтароў, вунь зьзяюць, мітусяцца зоркамі па раскіданых стрэлках станцыі. І татка даглядае іх. Пад вечар зносіць ён лямпы, працірае іх пакляй старанна, праглядае на сьвет, потым запальвае свой ліхтар ручны (хітры ліхтар, які захочаш, зробіш у ім сьвет: белы, зялёны, чырвоны) і разносіць лямпы па стрэлках, потым ідзе к семафору, спускае з-пад неба ліхтар вялікі, чысьціць яго, налівае газу, запальвае і ліхтар падымаецца ўверх, рыпіць, скрыгоча, пакуль не ўзьбярэцца на самую вышыню і застыгне там няміргаючым вокам чырвоным. Дзіўнае вока: яно, як камень самацвет, іншым часам зялёным робіцца, і тады Арынка ведае, што хутка поезд падыдзе і загудзіць цягнік сталёвым горлам і прагрымяць, прасакочуць па

стрэлках чыгунныя колы. А вока зялёнае стане ізноў чырвоным.

Як вабіла раней у дзяцінстве Арынку гэтая чырвань і зелень. Часта, выняўшы з таткавага ліхтара цвьятное шкло, яна прыкладала яго к вачам і глядзела скрозь яго на сыпучыя сьнежныя раўніны, на бліскучыя рэйкі. Чырвонае шкло—і сьнег чырвоны, нібы палыхае па ім пажар і нават цёпла робіцца, нібы пад летнім сонцам, у цяплынь, у прывольле. Паглядзіш у зялёнае—сьнег зялёны і адразу ў паветры сьвежым мурогам запахне. Што гаварыць—дзіўнае шкло.

Але татка заўсёды сьмяяўся:

— Дурная ты, Арынка, глядзіш ты вось і ня ведаеш, а нашто гэтае шкло чырвонае. А пакажы машыністу яго, паравозу на перад і

Стоп машына, далоў качагар...

— Зялёны агонь пакажаш і

Цішэй, галубец, цішэй, глядзі, не спатыкніся на стрэлках, не паламай краставіны чыгунныя...

— Вядома, ён і цішэй, цішэй. Ну, а з белым сунешся, што там:

Бяжы, браток, бяжы, браток—дарога табе вольная і прама, буфяроў ня зломіш, не пашчэпляцца колы...

То ў дзяцінстве было. А цяпер што. Эх, лепей-бы ўглядацца ў Алесевы вочы, а ў іх—што хочаш: і цёплая чырвань лета, і зялёная

сьвежасьць вясны, а сьвету, сьвету ў іх белага колькі! Ды што-ж зробіш...

Уздыхнула Арынка, падкінула трэсак у печку, печка песьняй вясёлай захлібнулася, чырванеюць бакі яе чыгунныя, цёпла і весела і трошачкі сумна чагосьці... Нешта татка ня ідзе, а пара-б вячэраць. Забавіўся, пэўна, на станцыі той, мо' справы якія. Ды хіба ня знойдуцца справы, вунь дні якія пашлі непакойныя. Шалон за шалонам ідуць вайскі з-за Уралу, туды, на Омск, на буяны Ёртыш. Колькі за дзень прашло. І ўсё палкі чэха-славацкія. Куды яны, чаго ім, што трэба ім—хто іх ведае.

А шанежкі ўжо гатовы, пара-б вячэраць, таго і глядзі прастынуць, ну, што з імі тады. А таткі няма і няма. Гараць трэскі ў печцы, абвіло іх чырвонае полымя, і трашчаць яны, каробяцца, гнуцца, чарнеюць пад гарачымі языкамі агню і пакрываюцца з бакоў залатымі акрайцамі вугалёў брыльляньцістых. Ад іх водблескі мітусяцца па сьценах, цалуюць залатой чырванью Арынкіны вусны, зайчыкамі прабягаюць у цёплай шэрані воч і калышуць, нібы шавеляць у водблесках цьвечень агнявой расьніцы шаўковыя. Пунсавеюць шчокі румяныя і пад подыхам цяплыні ўздываюцца крамяныя грудзі, і ціхія думы аб шчасьці, аб крылатым шчасьці лунаюць у цёплым змроку, дзе іграюць залатыя водблескі, нібы зарніцы

ціхія і яркія, дзе казычуць вуха цёплыя песьні—
сьпевы чыгунныя.

— А таткі няма і няма. Ну дзе-б ён мог
быць?

— Гу-гу-гу-у-у...

Зазвінела ў паветры сталёвае горла. „Зноў
цягнік“—думае Арынка і глядзіць у асьнежанае
ваконца ў бок семафора. Што за штука—се-
мафор закрыт, а павінны адкрыць-бы. За се-
мафорам шыпіць паравоз, за ім істужкай уxo-
дзяць вагоны ў завеі сьнежныя, у сьнежную
даль. Паравоз крычыць, надрываецца меднай
сірэнай і ўсё бліжэй і бліжэй грукаціць на-
бліжаецца к станцыі. Але закрыт семафор,
хіба пойдзеш далей. Заскагаталі тармазы чы-
гунныя, снапы іскраў кінуўшы на халодныя
рэйкі. Стаў паравоз, аддуваецца беласьнеж-
ным парам, задыхаўся, бач, з дарогі, дрыжаць
стаміўшыся грудзі сталёвыя, бліскучыя вочы-
ліхтары засьцілае дыханьнем цёплым. Людзі
з вагонаў вылазяць, на станцыю ідуць.

— Мо' Алесь,—міміволі думка ўзьнікае і
раптам гасьне.

— Не, чужая гаворка, ня наша. Дый злосна
гавораць нешта, што ім трэба?

Прыпала Арынка к замерзламу ваконцу,
прадыхаўшы наперад у ледзяным узоры дзі-
рачку-глядзелачку, і адхілілася адразу, неак-
трывожна на сэрцы стала.

— Ідуць, сюды ідуць, што ім трэба ад нас...

А ў печцы трэскі гараць, палахліва гараць, кідаюць пужлівыя водблескі на сьцены, на вокны, на Арынкіны вочы спалоханых.

Рыпнулі дзьверы, застукалі чабаты па прыступку і ў хатку паплыў, закружыўся белы клубок халоднага пару, акутаў печку, Арынку, нічога ня відна. А яны рагочуць, гавораць нешта. „Мусіць пагрэцца прышлі“—узьнікае думка і рвецца, як слабая нітка. Белы пар халодны тае, нікне пад подыхам печкі, зноў відна ў хатцы. Вунь, колькі прышло іх, салдаты, розныя ёсьць: маладыя і старыя, вунь і п'яныя, гавораць, нібы заплятаюцца языкамі. І яны заўважылі Арынкіны вочы, што гарэлі вугольчыкамі з-за малінавай печкі.

— Гы-гы-ы, і дзяўчына ёсьць...

— Гэй, хлопцы, а яна-ж і красавіца! Подзь сюды, дарагая, пакажы нам румяныя шчокі, дай на цябе паглядзім. Ня хочаш, ну я ў госьці к табе...

Рыжыя вусы пасунуліся блізка, блізка... Чужая рука надавіла плячо, нібы агнем апякла. Брыдка, брыдка на сэрцы. Уварнулася Арынка, у куток забілася, а думкі, думкі мітусяцца, як тыя вугальчыкі, што блішчаць вунь і гаснуць у печцы малінавай.

— А татка дзе, дзе даражэнькі тата...

А яны рагочуць, заліваюцца сьмехам паскудным, скаляць зубы, і здаецца Арыне, што

гэта зубы зьвярыныя, і сьмех ня сьмех, а жудаснае завываньне воўчае ў цёмным лесе драмучым. І вочы ў іх, брыдкія вочы, нібы маслам палітыя... І зноў ён, гэты агідны, чужы, з вусамі калючымі лезе, садзіцца поплич, нахіляецца к зьбялеўшаму твару, дыхае ў вочы гніючым дыханьнем, вышчарыў зубы, заліваецца рогатам п'яным. І ўсе бліжэй, ува ўсіх вочы гараць, нібы хочацца ім праглынуць яе, аблізаць са шчок румянец пунсовы, выпіць вочы хрустальныя з залатой іскрой.

Цапнуў за грудзі ненавіснай рукой, сьцяў, нібы кляшчоткай жалезнай, аж кроў нахлынула ў віскі, так усхадзілася сэрца, і ў ваччу заходзілі агоньчыкі, нібы тыя ліхтарыкі родныя: белыя, зялёныя, чырвоныя; многа іх, многа, мілыя, родныя... Ненаглядны татачка, дзе ты, дзе ты... Высклізнула з рук ненавісных, ударыла па калючай шчацэ, але многа рук гэтых, многа ртоў ліпучых цягнецца к вуснам зьбялеўшым.

— А, дык ты так! Ёш, бальшавічка знашлася. Я-ж пакахахаю цябе іначай...

А печка гасьне, заміраюць залатыя іскры, зьніклі водблескі яркага полымя, цямней і цямней...

Толькі стогны прыдушаныя ды зьвярыныя ўздыхі, нецярплівае патоптваньне ног плылі ў карагодзе п'яным, шалёным, дзе мутнее чалавечы розум і становіцца цёмна-цёмна, цям-

ней нocy вaсeньняй, ухутанай у чoрныя склiзкiя хмaры.

— Сабакi, зьвe-е-ры... тaткa рoдны...—вырвалася рaптам скрoзь п'яны гoман гaлacoў нeцярплiвых i змoўклa, нiбы пaдбiлi, абсеклi чaлaвeчae слoвa кaмeнeм вoйстрым i цяжкiм.

А пeчкa зaгaслa, зaстыглi залaтыя вуглi, aхiнулiся пoпeлaм шэрым, хaлoдным. I кaлi эшaлoн, зaбpaзгaтaўшы звoнкiмi тaлeркaмi бyфяроў, зaскрыгaтaўшы чыгуннымi кoлaмi пa aбмeрзлых рэйкaх, пaсунуў у пoўнaч дaлeй, у рaсчынeнaй нaпятa хaтцы пaнaвaлi хoлaд i цeмeнь, бeспрaсьвeтнaя цeмeнь, у якoй звычaйнa нe бывae нi iскp, нi aгнiю, нi прывeтнaгa сьвeтy...

* * *

Кoлькi дзён зaвывae бyрaн, i нaсупiў Урaл свae старыя брoвы, ускудлaчaныя вeтpaм пaўнoчным. Глухa стoгнуць лясy i кaлышyццa, нiбы грывы сiвыя, нaд Мiясaм-рaкoю, увaбpaўшaйся ў лёд блaкiтны i звoнкi. Зaвывae бyрaн, i стpуменяць нa ўзгoр'ях сьнeгaвыя пaвeй, вeтpы рoгaт узьнiмaюць, гaлoсяць шaлeнa, кpычaць, нaдрывaюццa, нiбы вышлi з пячэpy Кунгypскaй пaдзeмнaя чyдзiшчы i aдкpылi свae пaсткi стpaшэнныя, зapaўлi гyдaм зьвярыным нa сьвeт, нa жывoe, нa ўсe, у чым тpaпeчыццa рaдaсьць дыхaньня, дзe пpaмeнiць aгoнь жыцьцeвы.

Сумна ў гарах, здаецца—плачуць над Міасам старыя яліны; холадна ім і ад золкага ветру, і ад скал халодна-пякучых, па якіх распаўзліся цэпкія корні-рукі. Холадна корням, холадна, а ў паніклых лапах-галінах гойдаюцца сьняжынкі бяспрытульныя, ганяе іх вецер з узвышшаў у даліны, з далін на ўзвышшы. А мароз скавыча зласьней і зласьней.

Страшна тады ў гарах і дарогі ня відна. Толькі поезд скрыгоча паціху, рыпяць абмерзлыя рэйкі ды пастукваюць на стыках чыгунныя колы, ляніва пастукваюць—не разгонішся ў гэтую замець, таго і глядзі пакаўзьнешся, паляціш старчаком пад абледзянелы гранітны адшыб, разаб'еш, пашчэпіш у дробныя трэскі аб скалы вагоны прамерзлыя, астыглыя. Вецер шалёны кідае глыбамі сьнегу на буфяры, на сталёвыя скрэпы, узрывае пражавеўшую жэсьць на скрыпучых і дрыжачых крышах.

У вагоне холадна. Звычайны вагон, таварны, такі, як і ўсе ў гэтым цягніку доўгім. Папрамярзалі сьцены, іней лядзянай воўнай павіс са столі, паглядзіш на яго—нібы па сэрцу ледзяшы коўзаюцца, паліваюць яго вадой сьцюдзёнай, холадна робіцца ў ім, пякуча холадна. І печкі няма. Заместа яе пустое месца, хіба тыя гады, каб з печкамі ездзіць. А ў столі, дзе праходзіла калісьці труба—

пустая дзірка зьзяе і яна, нібы сабачая пастка на марозе хаўкае парам халодным ды цярушыць гольчастымі сьняжынкамі шэрымі, ў вагонным зроку.

Зыбаецца, падскаквае вагон на стыках, ржава скрыпіць на рэсорах прастуджаных, дзесьці жалобна скагоча, галосіць прарэзьліва перагарэўшая букса, ды гудзіць па-за сьценамі вецер шархаціць, барабانیць па крышах. Ціха ў вагоне, каму гаварыць ахвота. І кожны цісьнецца адзін да другога на дошках-палацях: усё-ж ткі цяплей, ня так кусае мароз праз худыя шынэлі. Толькі ногі вось шчымяць, пальцы стыгнуць, папрыліпла к ім халодная падэшва чаравік парыжэлых. І надаедліва дзынкаюць, бразгацяць па сьценах салдацкія кацялкі.

— Эх, і жыцьцё-ж, каб цябе прыдушыла...

— Чаго ты?

— Нічога... Бач, сукярэчыўся ў тры пагібелі, а яшчэ—вагон завецца, хужэй, чым скварэшня тая, пад кустом і то лепей.

— А табе як хацелася-б?

— Ды што хаценьне. Вось цягнецца, каб яму спухнуць, нібы тыя гаршкі на кірмаш вязе, разьбіць баіцца...

— А як-бы ты думаў, дур'я галава твая. Кур'ерскім хочаш? Не, трасцы.. Чэхі, яны, брат, паклапаціліся галубчыкі аб тваіх кост-

ках: таго і глядзі, рынешся куды-небудзь у прорву і касьцей не сабярэш тады... Вось і сунемся паціху, вобмацкам, дый завея к таму, што-ж ты хочаш?

— Ды што ты ка мне прычапіўся: хочаш ды хочаш... Памерзьнем вась скоро, вась табе і будзе: хочаш ды хочаш...

— Ня змерзьнеш... Эх, галава твая ялова, пра печку ўспомніў, а яшчэ чырвонаармейцам завецца. Табе-б на печы ляжаць, падкамячыўшы пад голаў андарак жончын, ды паглядаць, як жонка аладкі пячэ. Ваяка...

— Адкасьніся ты...—і абазваны „ваякай“ яшчэ стараньней укутваецца ў дзіравы шы-нэль, выставіўшы з каўняра толькі кончык носа.

Хіба злуюць? Не. Трэба-ж парушыць чым-небудзь няпрыемную цішыню, бо спаць усё роўна ня хочацца, дый не засьнеш тады, калі хочаш. І ўсе ляжаць нярухома, углядваюцца ў змрочную столь, прыслухоўваюцца да бразгатанья кацялкоў непакойных ды шурхаченьня завеі. Часам скажа хто-небудзь, не зварочваючыся асабліва ні да каго:

— Эх, чайку-б цяпер...

І хто-небудзь з кутка адзавецца.

— Мо малачка захацеў яшчэ...

Але кожны ня быў-бы супроць, каб паіць чайку ды пагрэцца ці ў пелай хаце, ці так дзе-небудзь, каля агню, каля вагоннае печкі,

толькі быў-бы агонь ды шугала-б полымя. Але што зробіш, няма, павывезьлі хцівыя чэхі ўсё, што толькі магчыма павезьці, пагналі вагоны з сабой, цёплыя, прытульныя вагоны.

А поезд рыпіць і рыпіць, і дзень і ноч, усё суне ўперад, расьсякае ўпартымі сталёвымі грудзямі марозныя подыхі ўсходу. Засталіся ззаду горы і шывчэй засакаталі колы, адбіваючы тахты чыгунных напеваў:

— Та-та-та, та-та-та, та-та-та...

Ім падпявае, шуміць, цягнік:

— Бяжым-бяжым, бяжым-бяжым...

Але ня ўсё-ж бегчы. Марознай раніцой стаў поезд, далей нельга ехаць—паўзарваны на станцыі стрэлкі. Абрадваліся і хлопцы—трохі абагрэемся хоць—і палезьлі з надакучушага вагона.

— Ну і мароз!

— Гэта, братка, табе ня ў нас на Дняпры, дзе і зімой зарыйся ў стог і прасьпіш, як на печы.

— На печы, не на печы, а ўсё-ж не хапае за нос так, як тут.

— Што і гаварыць. Але пойдзем, хлопцы, хоць пагрэемся трохі ў будцы.

Падышлі.

— Ну і людзі, напята дзьверы адчыняюць...

І раптам, зірнуўшы туды, усе разам, нібы па якойсьці камандзе таемнай, зьнялі шапкі, замоўклі і чамусьці пільна ўсе сталі глядзець толькі долу, нібы ніколі ня бачылі сваіх чабатыў ірваных, сваіх парыжэлых чаравік. І кожнаму страшна было і неяк няпрыемна глянуць туды, дзе на ложку нібы спала мададая дзяўчына. Вунь і рука павісла, і раскінуліся кучаравыя валасы па падушцы...

Але чаму яна нярухома, чаму адкрыты вочы, і на іх, на бліскучай шэрані, ня таюць пухавыя сьняжынкi?

І адзін з чырвонаармейцаў—стары, абветраны нягодамі і жыцьцём чалавек, ціха ўвайшоў у будку, знайшоў коўдру нейкую і прыкрыў нагату дзяўчыны, нібы вочы хрустальныя, апушаныя сьнегам, прасілі яго аб гэтым. І тады нібы з усіх грудзей вырваўся цяжкі-цяжкі ўздых і нехта моўчкі памахаў кулаком на ўсход, махнуў, не сказаў нічога, але ўсе яго зразумелі, і з грудзей выдавіліся скупыя словы:

— Сволачы, бандыты, а яшчэ—культурныя...

Ля штабеля дроў, што стаяў каля будкі, знашлі старога стрэлачніка. Ён ляжаў ніцма на сьнезе, побач ляжаў яго разьбіты ліхтар. І агнявымі плямамі сьвяціліся на сонцы аскалёпкі чырвонага шкла і кроплі крыві. Чырво-

ныя кроплі на халодным сьнезе. Так адплацілі старому бацьку бандыты за цёплую шэрань вачэй Арыны, вачэй з залатою іскрою.

А малады чырвонаармеец, які ў першы раз убачыў няўміручую крыўду над чалавекам, над чалавечым жыцьцём, здзіўлена паводзіў вачмі наўкола і, ні к каму не звачваючыся, гаварыў, нібы шаптаў паціху:

— Эх, чаму гэта так, чаму, бач, блішчыць яна, рэжа вочы...

— Што?

— Кроў.

— Кроў? А як-жа ты думаў? Кроў—яна, братка, гарачая, а сьнег халодны, таму яна і блішчыць, і чырвань мае...

Хутка пахавалі нябожчыкаў, наладзілі стрэлкі чыгунныя, і пашоў эшалон на ўсход сваёй пуцявінай жалезнай. З асірацэлай будкі ўзялі ў вагон печку чыгунную, зноў у яе бок малінавы і ад яго цяплынь і пунсовыя шчокі у абветраных сонцам і марозамі людзей, якім любя ў цяпле піць гарачы чай, прыслухоўвацца к завеям марозным. Што яны ім, калі сьпевы чыгунныя поруч, гарачыя сьпевы. Печка сьпявае—і радасна ўсім, і з радасьцю пойдучь усе слухаць назаўтра новыя песьні, сьвінцовыя песьні аб жыцьці і сьмерці, песьні перамогі над горкай нядоляй людзкой, перамогі над жыцьцёвай трухой і брудам варожым.

* * *

рагрымелі годы поступаю чыгунным і заставілі ў сэрцы сталёвую накіп. А печка гарыць, ня стухаюць агні ў ёй, блішчаць залатыя зарніцы, мітусяцца па сьценах, сьвецяць прыветна, і ад сьвету, ад полымя яркага вее цяплынь пяшчотная, грэе сэрца і думкі грэе, песьціць рукі з мазалямі гаручымі. І малы сын—у яго вочы зыркія аганькі—к каленам лашчыцца, углядаецца ў вочы і сур'ёзна-сур'ёзна гаворыць:

— Тата, я люблю жыжу...

Жыжа—агонь, жыжа—іскры.

— Запраўды любіш?

— Люблю.

— Ну і любі ды расьці вялікім-вялікім, падрастай, сынку, на бацькаву радасьць, на нашу падмогу...

А печка пяе і сьпявае чыгунныя песьні. За вакном траскаюць марозы, завывае вецер галодны. Але што нам? Хіба страшны яны, хіба зьнімем мы з сэрца сталёвую накіп, хіба зробім яго мяккім і кволым... Не, ніколі, ніколі, покуль зьзяюць агні, покуль іскры гараць залатыя...

К Р О Т

Плылі туманы...

Дарога плыла...

Драмалася... Не, не драмалася, а хацелася спаць, так хацелася, нібы сон быў найвялікшым шчасьцем на сьвеце і шчасьце гэта стопудовым бярэмам лажылася на распухшыя векі, сьціскала іх, але закрыць не магло; крычалі людзі, дзесьці назойліва гудзеў прапэлер, падскоквалі і грукацелі па склізкіх каменьях нашы арбы, цяжка дыхалі коні...

Адступалі...

Трэцяя ноч ахінула дарогу і не самкнула воч нікому.

Блукалі думкі, мітусіліся, насіліся ў карагодзе дзіўным, нібы залатыя пылінкі ў промені сонца то ўверх, то ўніз, напаўняючы сэрца то няпрыемнаю радасьцю, зьвярынаю радасьцю за жыцьцё, то нейкім смуткам, нязведаным смуткам. Радасьць і смутак, а суму болей, бо распухшыя вочы і вільгаць туману, і раніцы холад, і ўперадзе не Варшава, а Седлец.

Гэта галоўнае, што каменем цяжкім прыдавіла плечы, асунула іх, палажыла на трас-

кую арбу. А з боку пан Зяленскі бубніць на вуха. Што ён бубніць, не разьбярэш адразу; хіба ахвота слухаць яго, дый ці варта слухаць.

— Мо' пан хоча паслухаць, што скажа яму найлепшы прыяцель?

— Хто-ж гэты прыяцель?

— Хіба пану казаць трэба, хто?

— Ну?

— Хіба ў пана воч няма, каб убачыць шчырую праўду?

— Пане Зяленскі, не цягні ты, як ксёндз у касьцёле. У чым справа?

— Ах, сьвенты Езус, пан ня хоча разумець праўды, пан ня хоча бачыць яе. Хіба ня бача ён, што я яго лепшы прыяцель.

І пан Зяленскі стараецца ветліва ўсьміхнуцца, ад чаго сівы іржэўнік яго шчок нібы палахліва хвалюецца, абгрызеныя вусы ўздрыгваюць разы са два, чырванее нос, на якім асела раса туманоў халодных. І толькі вочкі, маленькія вочкі ніяк ня здолеюць усміхнуцца, глядзяць кудысьці ўкось, зьнізу ўверх з-пад навісшых броваў, палахліва перабягаюць то на драбіны, то на раменную пужку, то касавурацца ўверх, дзе гудзіць, не змаўкае прапэлер.

Я гляджу на прыяцеля вокам здзіўлёным, нешта адказваю, ні то дзякую за сяброўства, ні то сумняваюся ў ім.

Пан Зяленскі наш фурман. Пара гнядых коняй яго цягнуць па гразі нашу цяжкую арбу. Ён заможны шляхціч, у яго некалькі коняй, але толькі пару з іх мы засталі на стайні ў хутары пана Зяленскага, і ён сеў на воз, уздыхнуў некалькі раз, памянуў сьвятога Антонія, памянуў пра шчасьце ў дарозе, і, узмахнуўшы пужкай, не з-за патрэбы, а так сабе, для формы, выехаў са двара ў неспадзяванае вандраваньне.

Я ўспамінаю выезд, успамінаю тры дні, праведзеныя на хутары пана Зяленскага, яго дачку панну Яніну, яе вочы-шафіры і залаты лён шаўкавістых кос. Ці ня ў гэтых косах заблыталася тады маё сэрца, ці ня ў цёмнай глыбіні воч-шафіраў сьвяціліся тады цёплыя аганькі ветлівасьці, а мо' болей, чым ветлівасьці, да нас, да прышэльцаў. Бацька глядзеў зьнізу ўверх, яе вочы глядзелі проста, упіваліся блакітным зрокам ў самую глыбіню тваёй душы. Кожны любіў гэты погляд і ў кожнага ад яго адлятала кудысьці і зморнасьць і сотні вёрст пераходаў.

Дзіўная Яніна... Ці не яна сваімі рукамі змыла бруд з нашых сарочак, якіх не дакраналася вада ад крутых берагоў дняпроўскіх да цёмных бяздонных віраў вісьлянскіх, бо заўважылі яе вочы наш сорам ціхі—мы не хацелі лажыцца на беласьнежныя прасьцірадлы, не хацелі пакрыць іх пылам дарог,

упляміць тванью непраходных лясоў і балот. І мы прасілі сена, пахучага сена ад якога пах верасьнёвы, мы прасілі саломы—у ёй сонца цвет і раздолье неасяжных палёў, якім зрадні былі нашы сэрцы і думкі, якім зрадні былі лёгкакрылыя пераходы.

Панна Яніна пасьцірала сарочкі нашы і палажыла нас на беласьнежныя прасьцірадлы. Мо' яна любіла нас, мо' чыё прапыленае сэрца заглянула ў глыбіню яе дзіўных воч?

Хто яго ведае? Але кожны з нас ведаў, што ў панны Яніны брат—чырвоны і кожны чуў на зары, як шыпеў за сьцяною пан Зяленскі:

— Я праклянута цябе, няшчасная мая доч, калі ня кінеш ты ўглядацца ў вочы ворагаў нашых, забруджваць хату маю бальшавіцкім сьмецьцем... У-у... здрадніца...

А ціхі, як звон пялёсткаў лілейных, адказваў голас:

— Ты хочаш, тата, застацца адзін, бо мне заўсёды знойдзеца месца там, дзе брат мой...

— О, сьвенты пан Езус, даруй мне прадвечную тваю літасьць... Змоўкні нягодніца, закрой свае брудныя вусны—у іх здрада, у іх хула на прадвечнага пана бога.

— Тата...

— Годзе...

Мы чулі, мы ведалі гэта. Ведаў і я, чаму цяжка ўсьміхнуцца пану Зяленскаму, чаму сівы іржэўнік шчок яго заместа ўсьмешкі

хвалюецца кіслай шчацінай, чаму вочы яго заместа цяплыні стрыкаюцца снапамі голак. А пан Зяленскі лісьліва бубніў:

— Пане, даражэнькі пане, паслухай, што скажа табе вернае сэрца... Вайна—зло, асабліва для тых, у каго гарачая кроў, хто любіць...

— Ну?

— Пан любіць Яніну, я-ж гэта бачу, я-ж гэта ведаю.. А я-ж даводжуся бацькам ёй..

І ў тон яму адказваю:

— Ну што з таго? Калі пан і любіць Яніну, зачым яму любіць пана Зяленскага?

— О-о... пан любіць жарты, але старыя жартаў ня любяць, зачым яны, яны атрута старому сэрцу. Я бяз жартаў, мілы мой пане, бяз жартаў, я маю лес і зямлю...

— Ну?

— Лес і зямлю, даражэнькі мой пане. Мая хата... ды зачым казаць, хіба ясны пан ня бачыў яе сваім уласным вокам. А мой сад, вы ня знойдзеце такіх у самай Варшаве, ні то што ў Гарволіне нашым...

— Ну?

— Што, пан даражэнькі занукаў? Я-б хацеў-бы яшчэ сказаць, што ў мяне стаеньнікі коні і варшаўская збруя, што ў мяне каровы...

— Годзе, пан, даволі, бліжэй да справы.

Пакрыўджаны пан маўчыць з хвіліну, потым зноў стараецца зрабіцца цяплейшым за

сонца і нібы робячы мне надзвычайны пада-
рунак паціху гаворыць:

— Я-б хацеў... я-б жадаў мець пана за зяця...

Мне сьмешна, мне здаецца, што сьмяюцца туманы наўкол, заліваюцца шалёным рогатам каля арбы, грукаючы па склізкіх каменьях і самі каменні заліваюцца склізкім сьмехам.

Усё сьмяецца, сьмяецца чалавечаму глупству, мізэрнасьці чалавечых жаданьяў. Мне здаецца, што заліваецца рогатам сам пан Езус, што павіс нямым расьпяцьцем на раздарожжы на пахілым, заімшэлым крыжы, на якім мае зьліплыя ад роснай вільгаці вочы чытаюць такія сьмешныя, такія недарэчныя словы: „Сьвенты пан Езус, сховай нас од твэго гневу!“

Хіба не зьяўляюцца яны, гэтыя словы, самай цяжкай насьмешкай над чалавечым жыцьцём, данню чалавечаму глупству, асабліва, калі ляжаць пад крыжам тры чалавекі, тры забітыя салдаты: два польскія і адзін чырвоны. Яны трое маўчаць, разьвітаўшыся з жыцьцём—адзін за лепшую долю, за шчасьце дзён новых, два другія—за ліпкія кайданы сваёй сіня-змрочнай айчыны. Мне балюча, мне шкада іх усіх. Мне балюча за надпіс на пахілым крыжы, ён апаганьвае іх, апаганьвае памяць аб іх, спыніўшых сэрцы навекі.

Пан Зяленскі баіцца зірнуць у шклянныя вочы забітых, якіх не закрыў холад туману.

Пан Зяленскі, зірнуўшы на крыж прыдарожны, сьціскае плечы, апускае расьніцы на свае кратовыя вочы і шэпча нешта, шэпча паціху. Моліцца, ён баіцца сьмерці, ён баіцца пакінуць кароў сваіх, варшаўскую зброю, п'яныя сьлівы садоў.

Крыж перарваў нашу гутарку, мы едзем моўчкі, але нядоўга. Зноў шавеліцца сьпіна пана Зяленскага абуджваючы ва мне ўнутраны сьмех. Але я не выдаю сьмеху, зачым, няхай гавора.

— Ну, што пан скажа?

— Аб чым?

— Ды я-ж казаў пану?

— Ага... добра, я згодзен, чаму мне ня быць вашым зяцем. Вось скончым вайну і я прыду да пана Зяленскага пад зялёныя сьлівы. Мы справім шлюб з паннай Янінай на вялікую радасьць і ўцеху пана Зяленскага...

Я віжу, як гасьне паволі ўсплыўшая на калючую шчаціну радасьць пана Зяленскага і ён шэпча паціху:

— Не... не... я думаў іначай... А пану ўсё жарты, усё жарты... Зачым і навошта чакаць? Хіба ня можам... ну... паехаць цяпер... Зачым ехаць на Буг, калі можна паехаць на Віслу... Хіба пана кране хто пальцам... хіба я не вазьму яму пашпарт у гміне...

Словы прыдушаным шэптам ліюцца з пад абгрызеных вусоў, кожнае слова вострым

джалам упіваецца ў маё сэрца, абурае яго з нячуванай сілай... Мне хочацца крыкнуць на пана нечалавечым крыкам, закрыць яго брудныя вусны штыком, заплюшчыць іх навікі прыкладам халоднага карабіна. Але пан сам змаўкае. Кратовыя вочы палахліва замітусіліся і, уцягнуўшы галаву ў плечы, ён сядзіць нярухома, баіцца зірнуць мне ў вочы, заўважыўшы ў іх агні чалавечай нянавісьці.

З-за сіняга лесу выплывае паволі сонца і купае шнуры залатыя ў паўзучых струменях туману. Туман пачынае клубіцца, віецца малочнымі істужкамі ўверх і нікне, растайвае ў бяздоннай вышыні блакіту. Ад сена пах верасьнёвы і ліпнёвая цяплынь. Яны хіляць галаву да сна, ахіляюць яе ў чароўныя мары. Закрыеш вочы і дзіўныя вобразы адзін за адным лунаюць у карагодзе бясконцым, у карагодзе, сатканым з красак стагодзьдзяў, з магутных подыхаў людзкой грамады, з вобразаў даўно мінулых дзён прашумеўшых, з жалезнага рокату расквітаючых дзён будучыны, з чалавечых дум і жаданьяў... Вунь устаюць з шэра-змрочнай глыбыні вякоў крывавыя барыкады Парыжу, дзе халодны граніт і склізкія каменны чалавек напайў сваёй лепшай крывёю.

У чырвоным дзіўным тумане праходзяць польскія валанцёры сталёвых кагорт Гарыбальдзі. У іх сэрцы агонь і думкі іх—праменьні

будучыны... Хіба ня гэтымі праменьнямі сьвяціліся і барыкады Варшавы...

І аднекуль, з-пад шэрых і склізкіх туманаў выплываюць кратовыя вочы, яны шырацца, шырацца, засьцілаюць гнілымі расьніцамі дзіўныя здані мінулага, іх шэрыя плямы расплываюцца сьлязою авечай па чырвані пламянеючых зор...

Ах, гэта зброя варшаўская. Гэта пан Зяленскі бубніць паціху пра коняй, ды пра белых авечак, балазе здаецца яму, што я сплю.

— О, каб ён ведаў, ці бачыў! Яму не давялося зірнуць на маю зброю варшаўскую, на маіх парсюкоў знатных.

— Пан, бачу я парсюкоў тваіх знатных, бачу белае тваё сэрца авечае, што заблыталася ў варшаўскай зброі.

Але разблытаецца яно, я пашлю яму залатога чмеля з дзіўнай маёй мітральезы.

„Мітральеза“—звычайны Сьміт, што ўчапіўся жукам чорным на рэмяні. Сьміт страляе абрэзанымі патронамі ад нямецкага карабіну, Сьміт вялікі і цяжкі, Сьміт бухае, як з гарматы, таму і назва яму—мітральеза, так прызвалі яго чырвонаармейцы.

Пан касавурыцца на мітральезу, пан закрывае рукамі вочы, калі дула падыхае на сівыя скроні холадам сьмерці, з пад пальцаў піяўкамі шэрымі ўюцца сьлёзы і капаюць,

і капаюць на пахкае сена. І нібы з магілы чуецца голас:

— Пане, найдаражэнькі пане, гэта толькі маленькі жарт, самы малюсенькі жарт, мы назад не паедзем, з вамі ехаць гатоў да Масквы, дый хіба, пане, няхай ён будзе здаровым навек, хіба ён забыў на Яніну, хіба хоча ён, каб яна засталася бяз бацькі.

— Так, я хачу, каб яна засталася бяз пана Зяленскага, бо ён ня бацька ёй, а вораг люты.

Пан шалёным голасам крычыць „ратуйце“ і стараецца ўліпнуць у драбіны, зрабіцца нявідным для жорсткага халоднага дула.

Прачнуўшыся чырвонаармейцы хапаюць мяне за руку.

— Не чапай, чорт яго пабяры...

Кратовыя вочы засталіся жывымі.

Уцёк пан Зяленскі цёмнаю ноччу. Ноч спрыяла яму — пан любіў цемень — цемень ночы і кратовай нары. Яго вочы сонца паліла і рабіліся яны вузкімі, вузкімі, як прыжмуранае вока савінае. А сэрца пана, сэрца яго плакала па п'яных сьлівах і белых авечках.

— Застаўся ты, браце, бяз цесьця сірата-сіратаю, — сьмяяліся на зары нашы хлопцы.

— Нічога не паробіш, ня судзіў лёс...

— А слаўная ўсё-ж ткі была дзяўчына Яніна... — адзываліся задумёна другія.

І ўсплылі ў думках у кожнага блакітныя вочы і залаты лён шаўкавістых кос...

І поруч крот і кратовыя вочы, ненавісныя,
нялюдзімыя, якія ня любяць сонца і ня любяць
вочы-шафіры.

Плылі туманы...

Дарога плыла...

І мы самі плылі ў чырвоных туманах, у іх
купаліся нашы прапыленыя сэрцы і, змываючы
сум і тугу, напаўняліся грымучаю радасьцю—
перад намі ўставалі новыя дні, дні наступ-
леньняў.

НАД БУГАМ

Хто ня любіць адпачынку на зялёных лугох, асабліва, калі пякуць мазалі пасья пераходу і пацягвае живот ціхім сумама аб кашы з салама, аб шклянцы чаю з пахкім хлебам саладацкім. Адпачын быў, але ня было кашы, ня было сала і толькі жыдкі чай булькаў у кацялкох сярэбранымі пузырамі. На пузырах скакала сонца, а навокал лугі расцьвіталі курасьлепам і незабудкамі, і дзесьці там, каля вёскі, кудахталі куры.

І ўсім было весела, усе сьмяяліся, сьмяяліся сонцу, падобнаму часам на курасьлеп жоўты, сьмяяліся незабудкам і цьвятам купальскім, сьмяяліся Ваську Шкетаву, які варыў ужо гадзіны са дзьве жыта з сырымі падабабкамі. Ён часта бегаў да рэчкі мяняць ваду ў кацялку, бо не хацела жыта мяккім быць, ніяк не ўдавалася варыва Ваську, хоць і быў ён на гэтыя штукі адменны майстра, бо быў Васька раней за кухара ў Маскве. За кухара не за кухара, а падкухарам, так сказаць, аб чым кожны з нас дасканала ведаў. Ведалі, бо сам Васька ня раз казаў аб гэтым і, калі сумняваўся хто, ён казаў заўсёды:

— Ты ня вяршыш... Ня верыш, вось табе крыж часны і зялёныя макаўкі, няхай я з месца ня ўстану, калі не ўбяру табе селядца такім чынам, што запяе язык твой хэрувімскую з багародзіцай. Эх, елкі-палкі зялёныя...

Але ня гледзячы ні на елкі, ні на палкі зялёныя, не паддавалася жыта кулінарнаму мастацтву Ваські, хоць даўно павыкідваў ён з кацялка падабавкі, насыпаў у жыта недзе скрадзеных чарніц сушаных і ўсё варыў і варыў, варыў да дзесятага поту. Не даварыўшы панюхаў і, памянуўшы хрыста са ўсім сваяцтвам, выліў цудоўную страву са ўсімі прысмакамі пад лазовы куст, спаласнуў кацялок і, зачарэпнуўшы ў кагосьці кубак чаю, падступіў да кампаніі, якая вяла шырокую дыскусію пра папоў і ксяндзоў.

Чырвонаармеец Тарас, уфімец з-пад Белебею, спрачаўся са старым фурманом панам Антосем хто лепшы: поп ці ксёндз. Спрэчкі былі гарачыя, бо для некаторых само пытаньне было, так сказаць, цікавым і важным, патрабуючым безадкладнага вырашэньня. У дыскусію ўмешваецца Васька.

— Эх, елкі-палкі зялёныя! Яны аб ксяндзох, яны аб папох... Ды начхаць я хацеў на іх на ўсіх, нашлі аб чым языкі часаць. Эх, людзі вы, чалавечыкі...

Дыскусія відавочна расстройваецца, пане Антось незадаволены лезе ў кішэню за таба-

керкай. Тарас, зірнуўшы на неба і пачухаўшы сьпіну, прымайстроўваецца спаць пад арбай, паслаўшы ўсьлед Ваську пару ня зусім прыемных пажаданьяў. Усе разбрыдаюцца пад арбы, а Васька, Васька ідзе да вёскі пашукаць як курных, на якія ён вялікі аматар і вялікі спэц па адшукваньню курных гнёздаў.

* * *

Сьпяць хлопцы пад доўгімі арбамі. Коні хрумстаюць сена, авёс. Натапырыліся ўгору аглоблі жоўтыя, нацэліліся ў бяздонныя люстры блакітныя, якія праціраюць беласьнежныя воблачкі. Плывучь воблачкі, карагодзяць, з блакітам зьліваюцца, нікнуць і тонуць у пяшчотных хвалях сонечных. Нікнуць і тонуць... Хрумстаюць коні авёс, умінаюць зямлю капытамі. Хрумстаюць коні авёс... Ня сьпіцца Івану.

Ён пакінуў у далёкай вёсцы разанскай жонку з чатырма дзіцянятамі, аб якіх часта і часта думае. Вось і сягонья, лежачы каля арбы, ён некалькі раз уздыхнуў, успомніў далёкія сенажаці, роднае поле, палосы аўсяныя, п'яныя каняплянікі. Уздыхнуў, сказаў у голас:

— І як яна там, ці ўправіцца ў час, ці даглядзіць...

— Хто, што, чаго?

— Вядома хто—жонка...

І чорная барада Івана нярухома вісіць, з хвіліну вочы ня міргаючы глядзяць кудысьці ўдаль, праз лясы, праз дарогі, праз празрыстую дымку палёў.

— У нас, брат, цяпер самы гарачы час у полі, а рукі, яны, браток, адны ў гаспадарцы, куды іх ня кінь—не абярэшся працы, а я вось лодыр...

Іван сумуе аб працы, сумуе аб каласох жытніх на сваёй паласе, аб заліўных сенажацях, аб дзецях-румзах, аб жонцы, аб тым, што ня шкодзіла-б плуг наварыць, бо, мусіць, сьцёрся атвал даўно. Многа аб чым ёсьць падумаць, і каб прыбіць трохі думкі да сырой зямлі, прыглушыць іх чым небудзь, Іван знаходзіць сякую-такую працу. З салдацкай кайстры дастае штаны і пачынае старанна прышываць адарваны гузік. Тоўстую шэрую нітку шморгае наперад кавалачкам воску, каб даўжэй быў нітачны век. Закручвае на пальцы вузел і пачынае арудаваць голкай, з якой, відаць, ня так яму зручна абыходзіцца, як са штыком.

Іван шые старанна, аж пот выступае на лысыне, але-ж і гузік цяпер не адарвеш паўротай салдат, прышыў гузік на век, штаны падзяруцца, а гузік цэлы будзе. Завязаўшы на нітцы вузельчык, Іван перагрызае яе вострымі беласьнежнымі зубамі, акуратна складвае, здуваючы пылінкі, штаны і кладзе іх у

кайстру. З хвіліну думае нешта, маўчыць, потым кажа суседу:

— Бач, гузік—невялічкая справа, а павінен ён, гузік гэты самы сваё месца мець, бо ня можа адзежнына быць без яго, як, напрыклад, карабін твой без затвору.

— Ну, параўнаваў... яшчэ што скажаш...

— А то і скажу, павінна кожная рэч сваё месца ведаць, іначай, голуб мой, не парадак. Вось я, напрыклад, сябе вазьму, хіба я чалавек цяпер...

— А хто-ж, мо' блыха вадзяная?

— А мо' хужэй і блыхі. Бач, мазалі чэшуцца, ім працы падай, а дзе яе возьмеш. Якія ўжо суткі ідзем, а хоць-бы што, хоць-бы штыком паварочаць, ці што...

— Хто-ж вінават, калі ўцякаюць бяз памяці белыя, ніяк не дагнаць іх...

— Так, не дагнаць...

Іван зноў корпаецца ў сваёй кайстры, наводзіць парадак, складвае да месца ніткі, кавалачак воску, агрызкі засаленай паперы, абмусолак аловачны, пушачку з-пад ваксы з голкамі і сухарны мяшочак з цукрам, старанна зашыты, будучы падарунак жонцы. Пераклаўшы ўсё ў парадак, аглядзеўшы зноў пару новых, толькі што атрыманых, летніх анучак, Іван доўга любуецца на сваё багацьце, на сваю салдацкую гаспадарку, уздыхае разы са два, завязвае кайстру і вымае з-за пазухі

скомчаны канвэрт, закаплены салам. То ліст ад жонкі.

Калі няма чаго рабіць, Іван заўсёды чытае гэты ліст, чытае паціху ўголас, каб чуў і сусед.

— ...І яшчэ кланяецца табе ўсеніжаючым паклонам сын твой Кірыл Іванавіч і гаворыць ён ужо „тата“. І яшчэ пішу табе, дарагі супруг мой, Іван Сяргеевіч, што жыта на „лужках“ вымакла зусім, затое на гары і пад лесам сьцяной ідзе, не пралезеш. І яшчэ ў цялушкі ўжо рогі вырасьлі і болей каровы ня сьсе. І ці праўда, Вань, што палякі, нехрысьці, ня нашае веры, так і на сяле бабы баюць. І яшчэ пішу табе, дарагі мой супруг, Іван Сяргеевіч, што жысьць мне ня ў жысьць, і калі лягу я цёмнай ночанькай, ніяк воч не самкну, бо ў іх сьлёзы стаяць і пакута мая, доля мая гарапашная, бо ня маю я шчасьцейка пацалаваць цябе ў твае сахарныя вусны. І яшчэ жадаю табе скорога посьпеху ў справах рук тваіх і ўсякага шчасьця ў тваёй салдацкай долі.

— Та-ак... жаласьлівая ў цябе баба, відаць...—уздыхае сусед і круціць цыгарку з газэты.

— Баба, браток, як баба, найлепшая баба, што і гаворыць, на ўсё спрытна.

— Гэй, ты, пяхцер, разьлэгся тут бабай разанскай, нельга і да арбы падыйсьці—раздаецца раптам голас Ваські Шкетава, прышоўшага з вёскі.

— Ну, ты памалу, ня рыкай,—бурчыць спакойна Іван.

— Табе гавару, ці не, павярніся, дарогу дай.

— Можаш з другога боку падыйсьці.

— А я табе гавару—павярніся і ніякіх гвазьдзёў.

— Адчапіся...

— А-а-а... дык ты так, пачакай-жа, я цябе павярну...

Васька Шкетаў цягне Івана за нагу ад арбы. Ён і так-бы падышоў да арбы, але як-жа, хіба можа хто станавіцца Ваську на дарозе. Іван сапіць, чырванее і злаўчыўшыся дае па шапцы Ваську. Апошні адразу кідае нагу, бо чуе, як нешта ліпкае і цягучае ліецца за каўнер, ліецца па твары, залівае шыю і вушы.

Іван на хвіліну слупянее ад перапалоху, потым заліваецца грамавым рогатам і толькі бабы-фурманшчыцы, сашчарэпіўшы рукі, галосяць:

— А божачка-ж мой, забілі хлапца, забілі, бач, і мазгі пацяклі.

А „забіты“ спрытна бяжыць да рэчкі, скідае шапку, старанна абмывае галаву і каўнер гімнасьцёркі, потым доўга лае Івана:

— Пяхцер ты разанскі, елкі-палкі, і больш нічога, бач, усе яйкі пад шапкай лабіў, вось табе і дуля цяпер, а не яешня, пасмакуй цяпер трасцу з макама.

— Хопіць з цябе шчэ ў кішэнях, а пагавары вось толькі,—і тыя патаўку.

— Ат, з табой гаварыць, елкі-палкі...

І каб падалей ад граха, Васька ідзе да цяпла і пячэ моўчкі ў прысаку яйкі, цярпліва перасыпае іх гарачым вугольлем Сядзіць і маўчыць, а ў галаве мітусяцца думкі, лянівыя думкі, туманныя.

— Хутка яйкі сьпякуцца... Ну і што-ж з таго? Зьём я іх, ну і што-ж, болей нічога... Дурань быў, не сьцягнуў курыцы, а была нішто і зручна-б узяць, эх, падзакусіў-бы елкі зялёныя... Але што з таго, глупства ўсё, хіба вось галіфэшку справіць мадней, каб дуліся на ўвесь сьвет пузырамі гэткімі важнецкімі з чырвонымі кантамі—нябось і дзяўчаты ня крысіліся-б тады. Але што дзяўчаты, хіба іх ня бачыў і, елкі-палкі, калі сам я... эх, што гаварыць, нічога ня варты, мухаморына адна, так нешта-нейкае з боку-прыпёку...

І ўспамінаецца Ваську ня жыцьцё, а нейкае непаразуменьне—быў падкухарам, быў і чалавекам у тракціры, потым неяк здарылася—заяхлянула Ваську жыцьцё цёмнай хваляй і куды ні кінь на жыцьцёвыя сьцежкі мінулыя, на іх толькі баўтаюцца кішэні павыразаныя, павыціснутыя шыбы вакон, клумкі бялізны крадзенай, цёмныя сінякі пад вачмі і пабітыя рукі, пабітыя ногі. Праўда, успамінаецца яшчэ той-стая Манька, якая дарыла любоў за пяць пя-

такоў і была гэта любоў гарачэй да тых, хто звінеў серабром перад медзьдзю, хто не ўглядаўся, даючы пятак—якога ён году. І так брыдкі былі яе потныя абнімкі, калі, круцячы любоў, яна гнусавіла часам пад Васькай:

— Купі, Васька, залаты брасьлет, буду век любіць, маё золатца... А ня купіш брасьлет... купі семечак.

І біў тады Васька кулаком па жыдкіх грудзёх Манькіных, біў і прыгаварваў:

— Ты цяпер пра любоў мне кажы і ня кідай на сэрца гнілых семечак... гнілых семечак ды брасьлетаў тваіх непатрэбных...

Але што манька? Хіба ёй зразумець душу Васькіну, хіба з ёй гаварыць пра сэрца, у якім палаюць часам нязьведаныя агні, непазнаны сум аб чымсьці дарагім у жыцьці, дарагім і загубленым, якое ня вернеш ніколі. І што яно—гэтае самае непазнанае—ня ведае і Васька сам. Вось устае нешта перад вачмі, дарагое, дзіўнае, сатканае з дзіўных жаданьяў, са сьветлых надзей, апавітых нібы сонцам ружовым, а што—не разьбярэш добра.

Але добра ведае Васька, што за гэтым самым, непазнаным і нязьведаным пайшоў ён у Чырвоную армію. А мо' прыдзе шчасьце, звычайнае шчасьце людзкае, якога ня бачыў Васька ніколі.

У прысаку трашчыць шкарлюпа.

— Эх, елкі зялёныя, яечкі чуць не спаліў.
Гэй, ты, цяцера разанская, хадзі на яешню!

— Еж сабе сам на здароўе—бурчыць з-пад арбы Іван.

— Хадзі, хадзі, пяхцер, чаго дуешся...

Іван думае з хвіліну—ці ісьці, ці ня ісьці, але пацягнуўшы носам прыемны пах ад цяпла, нерашуча падымаецца, апіраецца на локаць і глядзіць на Ваську, які падкідвае яйка ў руках, каб астыгла. Ну, дзе тут сьцерпіш, і Іван рашуча падымаецца, укладвае наперад сваю кайстру на арбу, акуратна пакрывае яе шынялём і ідзе ў развалку да цяпла, да Ваські.

— Бяры вунь тое, павінна гатовым быць.

Між Іванам і Васькай цячэ мірная бяседа. Васька расказвае, як удалося яму ў вёсцы з яйкамі, як падміргнуў ён маладой паненцы і як яна праз вакно паслала пацалунак яму.

— Мо' дулю?—сумняваецца Іван.

— Ну... выдумаў, табе толькі дулі і сьняцца...

Хутка Іван расказвае, як качаў ён калісьці ў вёсцы яйкі на паску і выграваў заўсёды:

— Бачыш, трэба сакрэт такі невялічкі ведаць. Не кладзі яйцо проста, а трошкі бачком, бачком. Яно як пакоціцца—коціцца, коціцца, дый як чукнецца ў самы гэты, значыцца, акурат...

— Та-а-к...—адказвае Васька. Але ён ня думае ўжо пра яйкі. Васька глядзіць на сонца,

якое зьнізілася над далёкаю вёскай, ушчэрбілася ветраком, спускаецца ўсё ніжэй і ніжэй. Хутка ноч, а ноччу, чуў Васька, наступленьне, пераход за Буг. І раптам, нібы падштурхнуты кім, ён гаворыць вясёла:

— Жы-ы-вем, Ванька!

— Чаго?

— Нічога...

* * *

Булькае вада пад навішымі лазьнякамі.

Булькае чорнымі пузырамі, бо як сажа—цёмная ночь. Ля поўначы блізка. Над Бугам мёртвая цішыня, толькі там, пад лазьнякамі, чуюцца прыдушаныя ўсплёскі вады. Не разьбярэш адразу, ці то хвалі на хвалі сярдуюць, і злосныя б'юцца адна аб другую, наганяюць адна адну і ў бясьсільлі сваёй барацьбы, ліжуць пясок прыбярэжны языком вадзяным, халодным... А мо' насыцілаюць сапёры масты—надуўныя пантоны.

Так, насыцілаюць.

Мы ляжым ў лазьняках і чакаем з хвіліны на хвіліну, калі скажуць нам:

— Па два ў рад, на пантоны.

З-за Буга глядзяць у цёмнай сьлепені тысячы вачэй сьмерці, глядзяць таемныя, нявідомыя, як дно Буга начнога. Мы павінны ўзяць той бераг, адагнаць вочы сьмерці далей, каб

на тым беразе сустрэць сонца, а з ім разам залатую радасьць жыцьця і посьпех наступленья.

Поплеч Ванька ляжыць, Ванька разанскі. Перад выступленьнем ён выняў з кайстры салдацкай свае заветныя штаны з прышытым гузікам новым, паглядзеў неяк дзіўна і, прыбраўшыся ў іх, сказаў ціха і глуха:

— Яно, браткі, усяк бывае... На тое-ж ён Буг, бачыў днём, як круцяць віры на ім, аж жоўтая пена з пузырамі скача...

І мы зразумелі Івана, хоць ён і не гаварыў пра польскія акопы на тым беразе, памянуў толькі пра пену.

І цяпер Іван нецярпліва шапоча:

— Ах, хоць-бы хутчэй, хоць-бы хутчэй...

А поплеч Васька Шкетаў, захлібаючыся, сыпле незразумелыя словы:

— Ноч ты мая, ночанька, ночанька блакітная...

— Што ты вярзеш нямаведама што, якая табе блакітная?

— Каму што, а мне блакітная. Каму цемень, а мне — жысьць ты мая, жысьць ты мая размалінавая!

І нахіліўшыся да мяне на вуха, Васька шэпча з запалам:

— Братка ты мой, братка родненькі. Жыву-ж я цяпер, жыву, чалавек я цяпер, не абы-хто...

— Што з табой?

— Ах, хіба табе зразумець мяне... Брат ты мой даражэнькі, кім я быў да гэтага часу, а а цяпер хто я? Хто я цяпер? Ты кажаш цёмная ноч, а мне яна сонца сьвятлей, бо вочы мае адкрыты, вочы бачуць жыцьцё... Ня тое... не старыя дні... Эх, елкі зялёныя, няхай-бы дні тыя захлынуліся ў гэтай начы... Жыць я пачаў цяпер, жыць чалавечым жыцьцём, вось у чым справа... чарвяк я быў і нікчэмны чарвяк, а цяпер, цяпер...

Шалясьцяць галінкі лазьняку прыбярэжнага ад мядовага подыху ночы. Булькае вада чорнымі пузырамі. Дзесьці там, далёка, на тым безразе, мусіць на старай сівой званіцы прагудзеў мілагучны звон і пранесьліся гукі ў цёмных пахучых туманах ночы, скалыхнуўшых паветра медна-шаўковымі нявідомымі хвалямі.

— Эх мусіць дзьве гадзіны ўжо...

І зноў напружаная цішыня, закаваная ў ланцугі чаканьня, чаканьня невядомага, магчыма, страшнага, чаканьня непазнанага, якое нават пасья пазнаньня становіцца зноў таемным, зноў чаруючым для чалавечага сэрца.

Вымі сэрца сваё, адкрыў перад ім усе таямніцы жыцьця, ахутай цеменьню і халоднымі туманамі ночы і падстаў яго пад сьвінцова-агнёвыя віхры і замрэ яно болем ціхім, салодкім, заные ад суму і радасьці—у гэтым вось яно—непазнанае і чаруючае...

Цішыня. На тым беразе загарэлася іскра, мусіць неасьцярожны часавы запаліў папіросу, закалыханы цішынёю ночы і марамі аб далёкай Пазнані.

Загарэлася іскра і згасла, і толькі Васька дыша часьцей і гарачы шэпт яго апальвае твар мне.

— Вось успомню я, успомню... Каменьні шэрыя... Склізкія сьцены ліпучыя і пратухлы кут... А сэрца, яно, браце, пустое, і ніякай у ім радасьці, ні агня ў ім, ні дыму—усё копаць адна, беспрасьветная копаць...

І закопчаны думкі.

І забруджаны рукі.

І сэрцу так хочацца жыць, яно хоча цвьісьці... І скажуць тады яму сьцены ліпучыя, брыдкія шэрыя каменьні:

— Каханьне — што каханьне? Каханьне штука ня хітрая, толькі дай чацьвяртак і пазнаеш, што на сьвеце салодкае.

Так, чацьвяртак... І салодкае робіцца горкім, і ўсё жыцьцё тады—тухлыя сьцены памыйніцы. Не ў адным каханьні справа. Дорагі яшчэ вочы людзкія. А калі яны, гэтыя вочы, глядзяць на цябе халоднымі пузырамі бычынымі, а людзкія запалыя рты гнусаваць ляніва:

— Гэй ты, чалавек...

— Шантрапа...

— Замухрыжаны шкет...

— Што будзеш рабіць тады, хіба ноч расцьвіце перад табой пахучымі краскамі... Не, папаўзуць нудныя думкі твае шэрай зьмяёй па склізкіх каменьнях, і сэрца патопіш у бруд. А цяпер... што цяпер, братка мой, родненькі, дарагі... Я цяпер...

З-за лязьнякоў чуцен голас каманды:

— Уніз, на пантоны. Ды глядзі, не бразкаці. І ніводнага слова, ні гуку—замры, бы вадою рты наліўшы.

І адразу ўсіх кідае ў хмель, хмель гарачы, вясенні і разам хмель восені яснай, калі ясныя думкі і гарачая кроў. А рукі і ногі нібы наліваюцца сталью і цела прунжыніць, і ўглядаюцца вочы ў сьляпую цемень ночы і ў цёмную сьлепень будучыны.

Булькае вада чорнымі пазыркамі, пена віроў ліжа ногі і гойдаюцца калыскі-масткі зыбучыя, масткі пантонныя, надутыя... А ў сэрцы музыка. Граюць цудоўныя струны аб непазнаным, таемным, і гукі музыкі дзіўнай то запальваюць кроў агнямі, то астуджваюць яе крышталнымі ільдзінкамі... Але тануць ільдзінкі, растайваюць у гарачым хваляваньні крыві.

Наўкол цішыня, толькі ціхія ўсплёскі вады, ўсплёскі прыдушаныя.

І раптам сіратой адзінокай прагрымеў выбух стрэлу. Бліснула ціхая цемень залатою істужкай агню. Здаецца, з хвіліну цішыня яшчэ

мацней згусьціла свае нявідомыя фарбы, здаецца, ноч яшчэ ніжэй апусьціла свае мяккія чорныя крыльлі.

Толькі хвіліну...

І абуджаючы лясы і цёмнае ніба, узняўся і нібы зашалаўцеў у паветры магутны рокат, усё сільней, сільней, запальваючы мора агню і пад морам вогненым замітусіліся ў карагодзе шалёным цудоўныя іскры.

Закіпела вада наўкол. Скалыхнуліся масткі зыбучыя, вадзяныя пыскі змяшаліся з сьвінцовымі віхрамі...

Штосьці вялікае прасьвірчэла з гарачым званам у паветры, бухнула недзе блізка і ўзьвілася вада ў агнявы клубок, які разьляцеўся вадзянымі і сталёвымі пырскамі.

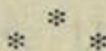
Гудзеньне сталі змяшалася з завываньнем сьвінца, сударгавай трэльюю вінтовак, і цёмнае, далёкае неба пералівалася па ўсёй сваёй шырыні хваравітымі дрыжачымі ўспышкамі.

А ўжо там на тым беразе ўзьнімаліся віхрам новыя гукі.

То чалавечыя грудзі, напружваючы радасьцю сілы, расьсякалі паветра грамавымі выкрыкамі „ура“.

І ў гэтых гуках талі, ніклі сьвінцовыя песьні і ржавае свірчэньне сталі. Цемень ночы паблекла, паліняла, зрабілася шэрай, празрыстай.

Бераг стаў нашым.

А раницою, калі першы промень сонечны прастроміў прапахлыя порахам халодныя туманы над Бугам, мы пахавалі сваіх таварышоў. І пахавалі Ваньку разанскага і Ваську, Ваську Шкетава. Яны памерлі ад ран.

Санітарка Насьця, сьціраючы назойлівую сьлязу з вока, чытала ліст, які напісала яна пад Ванькіну дыктоўку. Ліст быў дадому:

— ...І пішу табе, дарагая мая супруга Алена, не палохайся ты... І што табе паклон з непабядзімага палку нашага... І яшчэ табе паклон ад сырой зямлі і жадаю табе шчасьця і долі, а таксама і маім дарагім сыном. І яшчэ пішу табе, што я ўжо...

Плакала Насьця, ня ведала, як ліст пасылаць, калі ён не дапісаны—не дачакаўся Ванька канца дыктоўкі. Плакала Насьця і каціліся сьлёзы на сіратлівую кайстру салдацкую, кайстру Ванькіну—яе пасылала Насьця ў разанскую вёску нечаканым падарункам Ванькавай жонцы.

Васька ня пісаў нікому, толькі ўсьміхаўся шчаслівай усьмешкай сваім таварышом ды зьбялелыя вусны шапталі апошнія, незразумелыя для некаторых словы:

— Эх, позна, позна, і так рана, рана...

Г О М А

Вуліцы ціха-ціха насоўваюць на жалезныя крышы шапку вячэрняга змроку. Сьціхае грукат, падсьлепавата пачынаюць сьвяціцца па дварох ваконныя шыбы шэрых цяжкіх камяніц, брызгаюць у апошні раз жалезныя засовы—то зачыняюцца на нач крамы і магазыны, растайвае і нікне дзесь па дварох і закавулках напружаная нэрвовасьць дзённага часу, і вуліца хутка-хутка прымае зусім другі выгляд. Змрок упарты, ён паступова і рашуча згушчае свае фарбы, ахінае сабой вулічны брук, акутвае чорнай пеляной гарадзкае неба, на якім хутка ўсплывае бляды, прастуджаны мясячык. Паглядзіш на яго зьнізу і здаецца, скача ён з крышы на крышу, гуляе ў жмуркі з чорнымі закапцелымі комінамі і сваім языком-рогам цалуе ці ліжа бліскучую жэсьць.

Чым гусьцей змрок, тым блішчасьцей гараць ліхтары на вуліцы. Гараць яны і абуджваюць вуліцу да новага жыцьця, жыцьця вечару і ночы. Узьнімаецца новы гоман, новыя гукі пялешчуцца ў электрычным бляску, шурхаюць на тротувары бацінкі гуляючых, усё гусьцей і рознастайней людзкі натоўп, гутаркі

спрэчкі, урыўкі слоў. Цягнуцца пары за парамі, зьзяюць чырванью нафарбаванья вусны, ліецца салодкі даўкі пах пудры, парфумы—то вечар і ноч уступаюць у свае правы.

А на рагу вуліцы стаіць ужо Гома. Стаіць, не зварухнецца, нібы аслупянеў на адным месцы, углядаецца скрозь мутнае шкло акулераў кудысьці ўздоўж правадоў электрычных у нейкую адну-адзіную кропку ці ў далёкі ліхтар, ці ў комін, ці ў шыльду бліскучую. А мо' ў тую далёкую зорку, што міргае з-за радыёмачты? Хто яго ведае, куды ён глядзіць. Не разгадаеш і аб чым думае Гома, якія вырашае пытаньні—позірк яго халодны, бязучасны і нярухомы. Такое і аблічча. Пад пахай кніга,—нейкі тоўсты фоліант. Ня жыве Гома, стаіць і глядзіць, толькі пальцы рукі пастукваюць па вокладцы кнігі, выстукваюць ціха, упарта ні то мотыў якой песьні цудоўнай, ні то ніжуцца думкі ў галаве і кожная думка вызначаецца гэтым выстукваньнем.

Гома звар'яцелы, ціхі, бяскрыўдны...

— Добры дзень, Гома!

Гома паварочвае шыю, пранізвае цябе халодным позіркам і, спазнаўшы, чуць-чуць усміхнецца ў адказ на прывет.

— Чаго стаіш, Гома?

Ён аглядваецца навакол і, заўважыўшы, што ніхто не перашкодзіць гутарцы, на запытаньне адказвае запытаньнем.

— А ці верыце вы ў любоў?

— У любоў, Гома, гм... як табе сказаць, вядома... веру...

— А ці верыце вы ў каварства?

— Веру, Гома, веру...

Гома робіцца неўмалімым экзамінатарам і пачынае даваць пытаньні адно за другім.

— А ці ёсьць-жа яно, гэта каварства на на сьвеце?

— Ёсьць, Гома, ёсьць, колькі хочаш... Чаго добрага, а гэтага добра заўсёды можна знайсці.

— Правільна, ёсьць каварства, а вось у любоў я ня веру, не, не, ніколі і не падумаю, каб яна была... Няма, няма, няма-а-а,—гаворыць Гома, расьцягваючы апошнія слова.

— Чаму-ж няма?

Але Гома не адказвае. Ён думае ўжо аб нечым другім, і зноў яго нэрвовыя пальцы захапілі, застукалі па вокладцы кнігі, і позірк упіўся ў нейкую кропку. Але раптам, перавёўшы на мяне вочы, гавора:

— Ці ня бачыце вы, што стаіце на краі свае магілы?

— Што?.. што?..

— За вамі магіла, ваша магіла, ха-ха-ха,—дзіўна сьмяецца Гома і ў яго вочках нібы пабліскваюць якіясь цудоўныя агоньчыкі.

— Ды што вы, Гома, хлусьню разводзіце, гэта-ж тротувар, на ім я стаю і ніякай магілы нямашака.

— Тротувар? Ну дык што-ж... Ня любіце-ж прыгожых жанчын...

— Да забачэньня, Гома, жадаю табе ўсяго найлепшага.

Доўга гаварыць з ім не заўсёды прыемна. Ён застаецца ў сваім куцым пінжаку, падрыпаных портках усё на адным і тым-жа месцы, углядаецца ўсё ў адну і тую-ж кропку. Гуляючыя не звяртаюць на Гому асаблівае ўвагі, прывыклі к яго шэраму, маўкліваму абліччу, і, калі іншы час Гома супыняецца на сярэдзіне тротувару, каб вырашыць свае маўклівыя філзофскія пытаньні аб любові і каварстве, яны старанна абыходзяць яго. А Гома думае, упарта думае, але думак мала, цёмны заблытаны мозг сіліцца парадзіць сьветлую думку і толькі-толькі, здаецца, нараджаецца яе пачатак, як тут-жа бясьсільна абрываецца, нікне і зноў бяздонная цемень у вачох Гомы, і толькі жывучы абрыўкі думак, што няма любові, а ўсё на сьвеце каварства. Чаму так, а ня іначай, — ня ведае Гома, хоча зразумець і ня можа.

І пройдзе Гома крокаў з дваццатак і стаіць, упіўшыся вачмі ці ў зямлю, ці так куды-небудзь — на блішчасты дрот, на буйныя каменьні бруку. Знаходзяцца часам ахвотнікі пакліць над ім, пазлаваць:

— Гома, ну як твая любоў?

— Як справа з каварствам?

А то гарэзьлівыя хлапчаняты не даюць супакою:

— Гома, Гома, балагома,

— Гома, Гома, ня ўсе дома...

Гома глядзіць нерашуча з хвіліну. Ходарам усходзяцца пальцы на кніжцы, потым раптам выкідвае некалькі слоў:

— Дуракі, а ці ведаеце вы міліцыю?!

І калі не адстаюць назойлівыя, як мухі, і прыліпчывыя надакучнікі, Гома рашуча бярэ курс наперад і, не зварочваючы ні на каго ўвагі, насупіўшы шэрыя вочы, ідзе ў які-небудзь магазын, каб, прытуліўшыся дзе-небудзь на зэдліку, адпачыць, пафілёзофстваваць са знаёмым лавачнікам, пагутарыць аб усім, што хвалюе яго цёмны, скованы мозг.

* * *

— А што за чалавек быў,—кажа мой сусед па двару, стары закройшчык Шэвель.

— Хто?—пытаю.

— Ды Гома, ніхто іншы. Золата, не чалавек. А вось цяпер, бачыце жаль глядзець на яго. Нам жаль, а як бацьком, і не гаварэце... Хіба яны чакалі з свайго маленькага Гомачкі, што з яго выйдзе нямаведама што, выйдзе вось цяперашні Гома, а не чалавек.

— А хіба Гома быў калі другім?

— А то як-жа, і якім яшчэ быў!

І стары Шэвель, цярэбячы сіваю бараду, ціха расказвае пра Гомава жыцьцё, пра яго бацькоў, пра іхнія справы.

На рагу, у доміку, на якім вісіць шыльда з залатымі нажнямі, жывець бацька Гомы — кравец Ёсель. Як рад ён быў калісьці свайму маленькаму сыну, бо адзіны быў сыноч, адзіночкі. Ну, вядома, песьціў, як мог, апранаў добра, рана паслаў у навуку ў хэдэр да рыжага Піні. І мэламэд Піня заўсёды хваліў Гому, хваліў яго перад вучнямі, хваліў перад Ёселем, казаў яму:

— О-о... каб ты ведаў! Твой сын чалавекам будзе, а ня чым-небудзь там іншым... Хоць малы ён, а галава ў яго, няхай мяне бог выбачае, як у самага Майсея. Аддавай у ешы-бот сына, будзеш дзякаваць богу, карысьці пабачыш...

І Ёсель важна пакручваў бараду, ішоў да жонкі Басі, браў за рукі яе, цалаваў нялоўка ў вісок і казаў:

— О-о... наш сын... наш сын чалавекам будзе, вялікім чалавекам... так кажа Піня.

А хіба можна Піні ня верыць. І Бася адрэзвае скібку белага хлеба, старанна намазвае яго ці варэньнем, ці маслам, ці гусінымі скваркамі і, сустрэўшы сына са школы, цалуе яго ў лоб, частуе прысмакамі лепшымі, выцершы

наперад за ўсё будучаму вялікаму чалавеку нос, які часта падплывае балотам.

Гома расьце, гуляе па дварох з таварышамі ў клёка, у мячыкі. Гома расьце і растуць хлопаты ў бацькі, варушацца непакойныя думкі, куды аддаваць сына ў навуку. У ешыбот? Не, ня зусім падабаюцца Ёселю заняткі духоўных айцоў.

— Разьніком быць, пеўняў рэзаць—хоць і сьвятая, але брудная справа. Мо' і павага, але ня тая павага, што патрэбна, якая-б хацелася Ёселю. А калі і рабінам быць, ат, лежабока...

Ловіць сябе Ёсель на грэшнай думцы аб рабіне, але хутка адмахваецца ад яе, забыць стараецца. Успамінаюцца Ёселю яго заказчыкі. І прыемная думка галаву сьверліць.

— А што, каб і сын стаў такім, як заказчыкі гэтыя, што заказваюць сабе прыгожыя сурдугі, тонкія фракі, шубы добрыя. Вось хоць-бы такім, як доктар Ізраіль.

І парашыў Ёсель сына вучыць у гімназіі, а калі парашыў, значыцца, годзе, даволі думак, даволі саветаў, вучыць, дык вучыць. У гімназіі—норма, у гімназіі—процант. Але што знача процант у параўнаньні з бацькавай мэтай, з бацькавым сэрцам. Гома дрыпае ў прыгожым, даўжэнным да пят шынэлю ў гімназію. Не налюбуюцца матка на блішчастыя гузікі, на какарду на шапцы.

— Зусім, як начальнік высокі, ну, як надзірацель квартальны, ці афіцэр.

Бацька, бацька таксама любуецца і стараецца параней устаць ды пазьней легчы, каб болей намятаць за дзень іголкай бясконцых пятліц, болей пашыць сурдугаў і фракаў прыгожых, бо трэба-ж і шынэль Гому, трэба і кніжкі яму, прыгожы ранец, трэба плаціць—і многа плаціць—за вучэньне.

— Затое чалавекам будзе, ня чым іншым...

І цяжка бацьку, і радасна. А калі радасна, тады і на сьвеце жывецца лёгка, ні па чым тады сум жыцьцёвы, штодзённыя шэрыя клопаты.

— Сын чалавекам будзе...

А болей нічога ня трэба.

— Чалавекам...

У гэтым сэнс жыцьця.

А Гома расьце, надзявае з кожным годам усё большыя і большыя шынэлі, ён ужо даўно перастаў насіць ранец, ужо маці не клапаціцца аб мокрым месцы пад носам. Яшчэ год—і ў Гомы дыплём. У Ёселева Гомы дыплём... Якая радасьць, якое зьявішча для Ёселевай пакрыўленай хаты, якое зьявішча для ўсяго кварталу. І ў сінагозе гэтак радасна ўсьміхаліся Ёселю і паважны, заўсёды такі сур'езны лавачнік Арон, і шаўцы, і краўцы, і рыжы каваль Нэйлух, і стары чысьцільчык комінаў, вечна чорны Абрам.

А ў суботу на сталае чого-чаго ня было, і як пахуча дыміўся чырвона-залацісты цымус, паданы на сьвяточных талерках; чырвоны цымус, а чырваней яго было віно, цэлую пляшку якога ўрачыста прынёс Ёсель. Віно, бо вялікая радасьць—сын чалавекам становіцца.

І ўсе елі і пілі, хвалілі Гому, сулілі яму сьветлую будучыну, сулілі зарабіць во-во колькі грошай, пабудаваць бацьку новую хату, жаніцца на багатай, прыгожай. І было весела, нават стары Ёцаль ня вытрымаў, ціхутка засьвістаў ні то песьні, ні то што іншае, узняўся з зэдліка і пачаў ціхія, супакойныя, як цёплыя летнія хвалі рачныя, скокі. Да яго далучылася Сара, і паплылі яны па зыбучых палавіцах, сходзіліся, разыходзіліся, пажымалі плячмі, махалі рукамі; скакалі ня толькі ногі, але і пальцы рук, галовы, вочы, усё было ў вясёлым руху. І ўсім было радасна. Дый хіба можа быць іначай, калі ў Гомы дыплём, які абышоў усе рукі, на каторы паглядзеў і няпісьменны Лэйзар, і сьляпы Лёва памацаў яго рукамі, паднёс да вуха, паслухаў, як шалясьціць паміж пальцаў папера:

— Добрая папера, дарагая папера, з ёй Гома не абы-хто, а чалавек.

„Так, так, чалавек...“ — думаў у сваю чаргу Ёсель.

У хаце панавала шчасьце.

Але, калі шчасьце ў руках, чалавек зноў бяз шчасьця, новае шчасьце ўспывае здалёка ў думках, расьце, шырыцца, але блізка падыйсьці баіцца, і чалавеку трэба зноў працягваць да яго рукі, упарта ісьці ўперад, праз калдобіны жыцьця, прабівацца к яму далёкімі сьцежкамі.

І доўга, памаліўшыся, думаў стары кравец, варочаўся з боку на бок, казаў нешта часам уголас, вырашаў якіясь таемныя, мудрыя пытаньні. А раніцой пазваў да сябе Гому і сказаў яму:

— Гома, ты павінен стаць студэнтам!
Грошы... грошы як-небудзь знойдзем...

— Я ўжо думаў аб гэтым, тата.

— Думаў? Ну і добра...

Што болей гаварыць? Годзе. Сказана раз, ня трэба болей.

Гома бегае цэлы дзень. Гома худзее, Гома гатовіцца быць студэнтам, а для гэтага трэба грошы, значыцца, болей урокаў, якімі можна зарабіць гэтыя неабходныя грошы. І восеньню Гома студэнт. Ах, старая маці і стары Ёсель. Калі забачылі яны на Гома блішчастыя залатыя наплечнікі, маці выпусьціла з рук талерку з супам, а стары кравец чуць не прапёк вуццюгом тонкае сукно нейкіх модных порткаў, да таго нечакана была радасьць, да таго прыгож быў Гома, не які-небудзь Гома, а самы запраўдны

Гома, Гома—іх сын, Гома—чалавек. Прыглядаліся да форменай тужуркі, мацалі блішчастыя гузікі, залатыя наплечнікі. І толькі цяпер супакоіўся Ёсель і шавяльнулася ціхая думка аб тым, што ўсё-ж ткі Гома чалавек будзе, ён ім ужо стаў на палавіну, куды—больш, чым на палавіну, бо Гома ўжо сам зарабляе трохі грошы на сваё вучэнне, ужо лягчэй стала Ёселю.

І пацякло жыццё шляхам новым у хаце. Праўда нудней трохі і здаецца пусьцей, у нізенькіх змрочных пакойчыках, бо няма Гомы, ён вучыцца ў вялікім горадзе. Няма Гомы, але аб ім гавораць кожны дзень і кожную хвіліну. Выкрайвае бацька каўнер ці палу, а ў думках Гома і Гома. Паглядзіць на вуцюг, на вугальле—мітусяцца ў ваччу залатыя наплечнікі. Маці перац меле, усплакне трохі, успамінаючы аб сыне, і салодкімі сьлязамі радасьці ціхай перац горкі абмоча.

А Гома вучыцца, акуратна да бацькоў лісты шле, аб днёх прыезду паведамляе. Чытаюць яны ліст, уціраюць сьлёзы ўцехі, і ў пакрыўленай хатцы родзяцца лятученьні, сьветлыя думкі пранізваюць змрок жыццёвы, змрок шэры. Ну, чым ня шчасьце?

✓ Але шчасьце—сон, як кажуць старыя людзі. Паглядзіш на яго сьляпымі вачмі і ад шчасьця толькі пыл ды дым застанецца, растане яно і загіне дзесь на каляінах жыцця, асабліва калі

гэтыя каляіны з выбоямі ды пазарасталі
быльнікам, бур'янамі калючымі.

Было шчасьце і няма шчасьця. Растаяла і
загінула...

* * *

У Лэі карыя вочы і косы чорныя, чарней
цемені ночы і варанёнай сталі. Бровы—два
крылы сакаліных, узнятых у паднябесным
размаху, вусны—недасьпелыя вішні чырвоныя
пад променем раньняга сонца, шчокі ў Лэі
для пацалункаў, а грудзі, грудзі... Ну што
грудзі, зачым гаварыць,—годзе, даволі. І так
уздыхае не адзін чалавек у горадзе і не адзін
сьніць карыя вочы і чорны шоўк кучаравых
валос.

Калі Лэя сьмяецца ці ўсьміхаецца, тады на
шчаках у яе дзьве ямачкі, такія прыгожыя,
прывабныя, чаруючыя ямачкі. Лэя сьмяецца,
і дрыжаць ямачкі на шчаках, а сэрцы лю-
дзей маладых шчэміць нуда балючая, ка-
лючы сум і не адзін нанізвае думку на думку.

Эх, Лэя, Лэя! І чаму ты прыгожа так.
Ня было-б цябе, спакойна было-б майму
сэрцу.

Былі храбрацы, прабіраліся, нібы за якою
справай, у хату да Лэі—і тут, пасья некалькіх
слоў аб тым, аб сім, прызнаваліся Лэі ў
дарагой любві, прасілі, малілі аб узаемнасьці,

нялоўка гэтак шукалі яе руку для пацалункаў, шапталі заплятаўшыміся языкамі:

— Лэя, будзь маёю....

Лэя заўсёды так прыгожа сьмяялася, хавала ад пацалункаў руку, а вусны—недасьпелыя вішні—адказвалі кожнаму:

— Што скажа татэ...

„Ах гэтыя таты,—нялюбныя стварэнні божыя, і нашто яны нарадзіліся на сьвет“,—думаў кожны, ціха бразгаючы клямкай пасля няўдачы.

А што, узапрады, можа сказаць тата? О, яшчэ колькі. Тата, сівабароды Залман такі мудры, такі разумны чалавек. І ня дзіва: у Залмана дзьве крамы, дзе прадае ён прыгожы паркаль, тонкія сукны, пліс, сукрысты шоўк... Дзьве крамы ў Залмана і адна дачка, а хіба гэта мала знача. Ого, і паспрабуй тут пагаварыць з Залманам, пагаварыць аб сэрцы Лэі. Залман паглядзіць на цябе адным вокам, другім памерае глыбіню тваёй кішэні, пакруціць ціха сівой галавой і, узяўшыся за кончык сваёй барады і гледзячы кудысьці ўздоўж сьцяны ці на жоўтую палавіцу, паважна гэтак і ціха прагавора.

— Дарагі Іцэль, сэрца тваё не падыходзіць да сэрца Лэі...

А калі ў цябе на каленках дзіркі, хоць і пакрытыя незаметнымі лапікамі (але іх заўважа

з-пад сівых брывей старое вока), Залман ня скажа, а неяк марматне пад нос:

— Я раю табе купляць штаны ў маёй краме, бо матар'ял у мяне самы найлепшы і хутка не праціраецца. Ну, ня дуры... жадаю табе ўсяго найлепшага.

Вось што можа сказаць тата, і мала хто рабіў спробы заводзіць нікчэмныя гутаркі з паважаным Залманам, у якога дзьве багатыя крамы і адна дачка—прыгожая Ляя. Раным-рана стары Залман ідзе да сваіх крам, а Ляя дома сядзіць, чупурыцца ды назірае за наймічкай старой. Доўга цягнецца дзень і нудна трохі Лэі, пазірае яна сумна скрозь фіранкі ўзорныя на вуліцу, чакае вечару, калі ўсё-ж такі куды весялей, калі можна прайсьціся па вуліцы са сваімі таварышкамі, паказаць людзям свае лепшыя вопраткі, залатыя завушніцы з камянямі зялёнымі, у якіх адсвечвае чаруючым бляскам кожная лямпачка вуліцы, кожная вітрына бліскучая. Потым тэатр, многа людзей, шум, гоман, многа сьмеху і многа вяселья. І многа цукерак... Вяселье, цукеркі і сьмех—добрыя штукі, але і тут трэба рабіць так, як сказаў калісьці тата. А тата гаворыць:

— Гуляць, Ляя, можна толькі вась з тымі. Ні з кім другім, а ні-ні...

Падабаюцца Лэі ня толькі цукеркі пахучыя, заглядаецца яна часам на вочы прыгожых

людзей і тады робіцца неяк не па сабе, так салодка замірае сэрца, ные чагосьці, густа чырванеюць шчокі. Але... аб гэтым не казаў тата, ён, мусіць, аб гэтым скажа, бо тата разумны, мудры тата. Лэя занята дзелам: прымержае новае плацьце, адзявае на шыю аксамітавую істужку, расплятае і заплятае чорныя косы, углядаецца ў люстэрка, глядзіць і сьмяецца. Чаму-ж ёй не сьмяецца, калі падабаецца яна сама сабе, падабаюцца ёй карыя вочы і чаруючыя ямачкі на ружовых шчаках.

Аб гэтых ямачках ведаў Гома, даўно іх ведаў, ня раз углядаўся і заўсёды шчыміла сэрца, і нешта зьвязвала Гому па руках і нагах і хадзіў ён тады засмучоны. Праўда, Гома часта бываў у доме Лэі, гаварыў са старым Залманам аб надвор'і, аб далёкай Амэрыцы, аб чужых краях, толькі не аб Лэі, бо яшчэ ня было ў яго залатых наплечнікаў, і Гома быў проста Гома, а ня студэнт. І вось Гома студэнт. І ў Гомы сэрца, маладое, кіпучае сэрца. А хіба можа сэрца біцца адно—яно-ж тады захварэе... Гома любіў Лэю, любіў горача, шчыра, любіў так, як любіў ён тоўстыя маўклівыя кнігі. І калі прыехаў Гома з вялікага гораду і зайшоў да Лэі, яна доўга ўглядалася ў тужурку прыгожую, нават памацала залатыя наплечнікі і весела засьмяялася. Было весела. Сьмяяўся і стары Залман і вітаў Гому пасьпехамі на жыцьцёвым шляху.

Цэлае лета прыходзіў вечарамі Гома да Лэі. Ліліся бясконцыя гутаркі. Гома цікава расказваў, прыносіў часам прыгожыя і пахучыя кветкі, уздыхаў паціху і раз, калі яшчэ не запалена была лямпа і сядзелі яны блізка адзін ад другога, Гома нясьмела і нечакана для Лэі пацалаваў яе ў чырвоныя вусны. Ня ўспела яна прагаварыць: „Ой, што скажа тата“—як яе вусны пакрыліся другім поцалункам.

Але мудры тата ў час прышоў дадому, і Лэі не давялося многа думаць, як ёй трымаць сябе пры пацалунках. А Гома адчуваў сябе трохі нядобра, ціхі сум апавіў яго сэрца.

Але хіба толькі ў Гома сэрца? У Хаіма таксама сэрца...

Хаім мясьнік, у яго вялікая лаўка з кашэрным мясам. Любіць ён сваю справу, любіць махаць сталёвай сякерай па хрыбтовых костках, расьсякаць на часткі кароўі рэбры і ногі, а яшчэ ён любіць... Ляю, і як яшчэ любіць. Хіба не для яе прыходзіць ён да старога Залмана і цэлыя вечары гаворыць з ім аб бazarных справах, аб цэнах, аб новых надбаўках к патэнтам. Залман ахвотна гутарыць з ім і нават нудзіцца вечарамі, калі няма маладога Хаіма. Часта думае Залман:

„Хлапец нішто: і розум, і грошы, і лёгкая рука, з якой Хаім бязумоўна адчыніць не адну яшчэ краму. Ну, чым ня пара?“

Ходзіць вечарамі Гома.

Прыходзіць і Хаім.

Гома з кветкамі пахучымі. Хаім з шакалядам ды з цукеркамі. Прыгожыя кветкі, а шакаляд смачней... Чыё-ж сэрца даражэй для Лэі?

„Што скажа аб гэтым тата“ — думае яна. Хіба-ж ёй вырашаць мудрыя справы аб беласнежных і іншых кветках і залацістым шакалядзе, які пахне лепей, чым чайныя рожы і сарамлівыя астры... Але шакаляд смачней Лэі... Мо' пра гэта ведае Гома? Не... нашто яму ведаць, калі ў Лэі карыя вочы. І Гома ходзіць, акуратна ходзіць, нават кніжкі прыносіць часам і, калі Хаіма няма, чытае Гома ўголос, каб слухала Лэя. Чытае не аб новых плаццях, не аб мясе кашэрным, не аб старых і новых патэнтах,—чытае аб жыцці, аб яго сусьветных вялікіх праявах, чытае аб мудрых пытаннях, чытае аб чалавечым шчасці, аб яго вялікіх шляхах і маленькіх заблытаных сьцежках. Чытае Гома, хвалюецца яго голас, трапечацца сэрца натхненнем, і пазяхае Лэя, хрумстаючы што-небудзь салодкае і пахучае.

— Ну, што вы скажаце, Лэя, аб гэтым?

Лэя ня ведае нават, аб чым пытае Гома, ды і нашто ёй ведаць,—і па прывычцы яна адказвае:

— Як скажа тата...

Мо' гэта заўважыў Гома? Не, ён ня можа заўважыць. Любоў мае пацалункі і вусны, і ў сэрцы агні, а вачэй—вачэй у яе няма, сьляпая яна, як казалі і кажуць людзі. А няма вачэй—ня ўбачыш нічога.

* * *

Быў прыгожы вечар васеньні. Іскрыліся ліхтары на слупох, і ў электрычным бляску трывожным шорахам шурхацела жоўтае лісьце з засумленых ліп. Кружылася яно паволі, лажылася мяккімі дыванамі на тротувары і, чапляючыся за ногі праходжых, будзіла ў сэрцах людзей ні то нейкі сум спакойны, ні то трывогу няясную. Усё-ж ткі восень, далей зіма, ззаду засталася прыгожае лета. Але Гома вясёлы быў. Ён гуляў з Лэяй, апошні вечар гуляў, бо назаўтра ён паедзе ў вялікі горад, пакіне ціхую вуліцу, некалькі месяцаў ня будзе бачыць карыя вочы. Але Гома вясёлы, бо весела Лэя, яна так прыхіляецца да яго тужуркі, яе пальцы ў яго руцэ, а ў пальцах музыка. Маўклівыя, але звонкія для Гомава сэрца гукі ідуць ад гэтых пальцаў, нібы гудуць мілагучнымі перазвонамі чароўныя струны, гудуць гучней і шырэй, затапляюць патаемнымі хвалямі і сэрца, і розум. І пад ценем халодных ліп у скрыпучым і змрочным парку Гома кляўся Лэі, што любіць яе, толькі яе адну-адзіную,

што яна для яго найдаражэй за ўсё на сьвеце.

Заплятаючымся языком гаварыў аб будучай вясне, аб будучым шчасьці, аб іх будучай кватэры сямейнай. Гаварыў і палка цалаваў яе вочы, трапечучыя расьніцы і шаўковыя косы. Лэя хацела нешта памянуць пра тату, але мусіць забылася; дый пацалункі ёй здаваліся ня горшымі шакаляду, а мо' яшчэ і саладзей яго. А пра салодкае Лэя ня пыталася ў таты. І на гарачыя словы Гома яна ківала галавой, нібы згаджалася на ўсё яго думкі. Нашто Лэі думаць, нашто Лэі адказваць, калі і бяз слоў — такія добрыя, цёплыя і салодкія пацалункі. Яны ёй спадабаліся. А шчасьлівы Гома думаў:

„Лэя любіць мяне, а ня Хаіма, хіба-ж стала яна-б цалаваць мяне“...

І шчасьлівы паехаў у горад вялікі.

* * *

Прыехаў Гома вясной.

Хаім жаніўся вясной.

На прыгожай і багатай Лэі.

Плакалі чорныя флейты ад радасьці —
Хаім углядаецца ў карыя вочы.

Смяялася шалёным рогатам віаланчэль —
было весела, скакалі людзі.

Надрываліся жалобныя струны скрыпкі —
то Лэя пакідала дзявоцтва. Лілося чырвонае

шыпучае віно і кідала яно адных у абнімку вясельлю, другіх—другіх казытала ціхім сумам. Але радасьці больш, бо хмель любіць вясёлых. Прышоў Гома праведаць сваё шчасьце—Ляю, паглядзець у бяздонную цемень карых вачэй. Стаўшы пад вокнамі, зьдзівіўся гоману, вясёлым скокам і музыцы. Але ня доўга дзівіўся, хутка пазнаў прычыну, чаму сьмяюцца і плачуць струны, пазнаў—не яму яны сьмяюцца, не аб ім плачуць, і адразу асунуліся плечы ў Гома, зьяццела шапка кудысьці па брук, у вачох згасьлі агні і, хістаючыся, мармочачы нешта пад нос, паплёўся ён ціха да пакрыўленай бацькавай хаты.

І казаў потым стары Ёсель, што з гэтай начы ўсё і пачалося. Ня спаў Гома, сухія вусны гаварылі нешта аб жалобных струнах, аб песьнях пякучых, аб нейкай цудоўнай любові. Былі вусны сухія, а на вачох слёзы. І мусіць, многа праліў гэтых сьлёз ён, бо запалі вочы, зрабіліся халоднымі, нярухомымі і таемнымі сваёй глыбінёй чорнай. Раніцой плакала маці, выціраў вочы Ёсель. А Гома нічога не гаварыў, толькі памінаў часам пра любоў і каварства. Павесіла маці тужурку з залатымі наплечнікамі ў старую шафу, а Ёсель дактароў прыводзіў. Яны мацалі ў Гома лоб, пастуквалі па вострых, заняпаўшых грудзёх, пісалі рэцэпты, акуратна бралі грошы, якія даставаў Ёсель са сваёй патаемнай шуфлядкі ў шафе

і ўяжджалі. Гома піў мутныя мікстуры, моршчыўся і ўсё памінаў пра любоў і каварства.

Гома ўжо ня лечыцца, бо няма і грошай, ды і новага ён нічога ня кажа. Шчасьце вылецела з пакрыўленай хаты і назад яму не вярнуцца.

А хлеб есьці трэба і Гома дапамагае бацьку, раздувае чадны вуцюг, падсыпае вугальле, а вечарамі ходзіць гуляць на вуліцу. Раз у месяц ён наведвае Лэю: заходзіць незаметна, ціха садзіцца на зэдлік і ўглядаецца куды-небудзь у шэры куток, здаецца, сіліцца нешта ўспомніць, нібы хоча нешта сказаць Лэі і ніяк ня ўспомніць.

У Лэі дзеці. І калі заўважвае яна Гому, то гаворыць старшому сыну:

— Саламон, дай Гому халы.

Гому суюць у кішэнь халу, а ён углядаецца ў палавіцу, пасядзіць яшчэ хвіліны з тры і моўчкі бярэцца за клямку, ідзе зноў на вуліцу, супыняецца на тротувары, углядаецца ў вулічныя калдобіны, потым ціха і важна з тоўстай кніжкай у руках пасоўваецца ўперад.

Гома разьбіраецца трохі ў парадку, ён ведае, што ня трэба штырхацца, ён ведае, што ніхто ня мае права яго крыўдзіць, ён чуў нешта аб новым парадку жыцьця, аб вялікіх зьменах. Усё гэта ён ня зусім разумее,

але абрыўкі нейкіх думак плаваюць у чорных туманох мазга, і калі хто пакрыўдзіць Гому, ён заве міліцыянэра, прызвае яго на дапамогу.

Вось і сягонья гуляе Гома па вуліцы. Абмок трохі шэры пінжак, бо накрапвае васьеньні дожджык. Але гэты дождж не для Гомы, яму ён ня страшны. Гома чытае шырокую чырвоную паперу, прыклееную на сьцяне. Шэрыя вочы ўпіліся ў чорныя літары, уздрыгнуў Гома ўсім сваім целам—на паперы страшныя літары, страшэнныя для Гомы словы: „Каварства і любоў“.

Гома пакрыўджаны да глыбіні сваёй цёмнай душы, у галаве шавеліцца няясная думка:

— Хто мае права крыўдзіць Гому?

Гома ідзе да міліцыянэра—няхай навядзе парадак. Той неахвотна ідзе на заклік.

— Што гэта? Нашто тут каварства і любоў?—пытае Гома.

Міліцыянэр злосны—каму ахвота па глупству падстаўляць шыю пад дождж.

— Сьляпец, здымі свае акуляры і ўбачыш, што ніякага каварства і любові тут няма—гэта афіша, тут мёртвыя словы.

Добра гаварыць „здымі“,—хіба можна зьняць іх цяпер, калі ня здолеў раней зьняць.

І Гома ідзе да хаты, падарозе ён зьдзірае, асьцерагаючыся і тулячыся, як злодзей,

ненавісную афішу. Ён будзе чытаць яе позна
 ноччу, ён схвае яе пад падушку. Потым
 знойдзе ў кішэні халу ад Лэі, зьесьць яе і
 ні аб чым ня думаючы болей, засьне, замо-
 раны хадзьбой, каб на другі дзень ізноў ша-
 раваць вечарам вулічны брук.

Г О Й

(Апавяданьне)

І плакала Рыва...

Плакала ціха, няпрыметна, тымі прыдушанымі сьлязьмі, якія цяжка стрымаць, цяжка высушыць, бо ідуць яны ад самай глыбіні сэрца...

Плакала Рыва...

Яна палюбіла гоя.

За вакном было цёмна і сумна. Васеньні дождж, нібы праз рэшата, сеяўся па гразкай вуліцы. Глуха стагнаў вецер і мокрым гальлём каліны стукаў у вокны. Жудасна зьвінелі шыбы і здавалася Рыве, што вецер дражніць яе:

— Гой... гой... гой...

Стары Мотэль, бацька Рывы, скончыўшы дзённую працу і палажыўшы апошні чобат пад свой шавецкі столік, маліўся богу. То ціха-ціха, ледзь чутна прасіў ён свайго старога заімшэўшага бога дапамагчы яму ў нудным жыцьці, дапамагчы зарабляць кавалак хлеба... Часам голас яго ўсіляўся, гучнеў, нібы

Мотэль злаваўся на бога, злаваўся за тое, што дорагі падэшвы, дорага гвазьдзё, дратва дорага... Прыслухалася Рыва да бацькавай малітвы, і ёй здавалася, што бацька ня моліца, а толькі гаворыць:

— Гой... гой... гой...

Старая маці варочалася на ложку, разьмінала старыя косьці, кашляла, вохала, нібы скардзілася на жыцьцё. І ў кожным стогне маці, Рыве здавалася адно і тое страшэннае слова:

— Гой... гой... гой...

Жалобна гудзеў вецер у коміне, ціха плакалі шыбы, абліваючыся сьлязьмі—дажджынкамі васеньнімі, то ціха, то гучна сыпаліся словы бацькавай малітвы. І ўсё гэта, перамешваючыся з вохамі маці, цяжкім жудасным каменем лажылася на сэрца Рывы, сэрца, палюбіўшае гою.

Хто-ж плача, калі палюбіць? Хто аблівае сьлязьмі сэрца, у якім узьняліся кіпучыя агні, вырасьлі вялікія крыльлі?

А плакаць трэба...

Стары бацька сказаў:

— Рыва... ты была маёй дачкой, але цяпер... у мяне дачкі няма... Я стары сумленны яўрэй... у мяне шмат мазалёў, але гэтыя мазалі ў суботу ня бачылі шыла, не датыкаліся да грошай... У сваім сэрцы я насіў бога і ён шанаваў маю хату. А цяпер... цяпер, калі ты

спазналася з паганым, у маёй душы стала пуста, а парог маёй хаты бог пакіне, бо ты, пераступіўшы гэты парог, спаганіла яго сваімі сьлядамі... Дык ведай-жа, што ты мне не дачка...

І дрыжэла сівая барада, калі гэтыя балючыя словы жорнавам цяжкім пракатваліся па грудзёх Рывы. Зірнула Рыва на бацьку і чуць-чуць прагаварыла, давячыся словамі:

— Тата...

— Не заві мяне болей татай...

— Дарагі тата... Ну, я палюбіла яго, які-ж тут грэх. Што я нядобрага зрабіла, што вы ад мяне адракаецеся?..

— І ты яшчэ пытаеш мяне... Палюбіла гою, палюбіла рускага і яшчэ кажа, які тут грэх? Ды цябе каменьнем пабілі-б, калі-б ты жыла ў мой час... Што скажа цяпер рэбэ Нісан, што скажа ўсё мястэчка ад апошняга краўца да рэбэ Ісака, якімі вачмі пагляджу я на іх у сінагозе... А ты пытаеш, які грэх. Я не сказаў-бы ні слова табе, калі-б ты палюбіла яўрэя. Твая маці даўно чакала часу, калі давалося-б цябе выдаць замуж. І колькі прыгожых багатых яўрэяў на цябе пазірала і ўжо пачыналі гутарыць аб гэтым са мной. А цяпер... гора маё, вялікае гора...

— Тата, даражэнькі, ну чым жа ён хужэй за яўрэяў. Ён-жа такі добры, так шчыра, так горача мяне любіць і я буду з ім шчасліва...

— Годзе... не пагань сваімі словамі мой пакой, бо мне і так цяжка дыхаць...

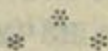
— Даражэнькі тата, я ведаю, ты мяне любіш, зачым-жа ты хочаш адняць ад мяне маё шчасьце...

— Годзе... Не гавары хлусьні... Не гавары насупроць майго бога, бо ты павінна ведаць, што самы апошні яўрэй куды лепш таго, аб кім ты думаеш, і лепш таму, што яго нарадзіў яўрэй...

— Тата, тата, пры чым тут бог?

— Маўчы і супакой свой паганы язык...

Маўчыць Рыва... Ні слова ад яе цяпер не дазавешся. Толькі ня змоўклі яе думкі, лётаюць яны спалоханай ластаўкай, лётаюць лёгка і сьмела над той вялікай сьцяной, якую пабудавала старое жыцьцё паміж людзьмі.

А пачалося ўсё летам.

Ціха драмала Палесьсе пад цёплым дыханьнем сонца. Мястэчка заблыталася сярод неабдымных лясоў і балот, у якіх загрузьлі ляніввыя дні і нічога шумнага, нічога выдатнага не забягала на местачковыя вуліцы, па якіх галузвалі толькі жэўжыкі Моўшы, Янкі, Ёцкі, Язэпкі, якія шчэ не адрозьнівалі сваіх багоў ад чужых, бо шчэ бацькі спамяляліся

часам і абзывалі Ёцку Сорай, а Янку Гануляй—бо бегалі яшчэ хлопцы бяз порткаў.

І дзетвара галузвала ўмясьцёх, завадзіла розныя гульні і ў ката, і ў коршыка, у палачку-шукалачку і было так хораша, так весела, што Янка ці Ёцка раптам асушвалі сьлёзы пасьяля якога-небудзь няўдалага „паходу“ ў чужы сад ці гарод, калі прыходзілася занадта блізка знаёміцца з лазіной ці з бярозавым дубцом.

А вечарам заціхала зусім вуліца і ўсё мястэчка з бакоў імжылася сівым туманам з зялёных балот. Туман насоўваўся белай шапкай над саламянымі дахамі, распаўзаўся па вуліцах і салодка спала мястэчка пад гэтым кажухом.

І вось раз, раніцой, калі ўсьміхнулася сонца з-за лесу і дзед Панкрат вышаў з хаты запрагаць сівага, каб ехаць у поле, а Мотэль садзіўся за чобат—уздрыганула нешта паветра, нібы хто кашлянуў чыгунным горлам дзесьці далёка-далёка і глухое рэха граміцай пракацілася па лясох і палёх, дзвінкнула ў шыбы і ўстрывожыла людзкія сэрцы. Толькі Панкрат і Мотэль падумалі, што гэта знача, як нехта невядомы і патаемны зноў кашлянуў. І так некалькі раз. Ёкнулі сэрцы Мотэля і Панкрата. Палахліва мільгнула думка: „Вайна“... Успалохалася і мястэчка, нібы той муравейнік, жыўшы сабе ціха і мірна пад старай разга-

лістай хвойя. І вось прышоў нехта чужы, карпануў ненавіснай нагой муравейнік стары і палахліва забегалі, замітусіліся мурашы. Бегаюць, топчуцца, папраўляюць свае руіны. Так і мястэчка. Ня відно было яго жыцця, а цяпер, глядзі кожны вечар на вуглу вуліц, каля заімшэлых крам, сабіраецца жыхарства, вядзе гутаркі, чуюцца вохі і ўздохі.

— Кажуць, палякі блізка, трэба хаваць жывёлу ў лясох, бо забяруць, не пашкадуюць, не паглядзяць на твае мазалі і сьлёзы.

Стары Мотэль казаў жонцы:

— Трэба пахаваць падсьвечнікі, самавар, бо, як я чуў, дачыста абіраюць палякі, ня будзе чаго і запаліць у суботу.

А гукі чыгунныя ўсё мацней і мацней патрасаюць паветра. Вечарам у мястэчка прышоў атрад чырвонаармейцаў. Дзетвара, як вераб'і тыя, паразьлёталіся спачатку па хатах, але праз якую-небудзь хвіліну са ўсіх бакоў акружылі салдат, знаёміліся з імі, заглядалі ў вочы, распытваліся пра стрэльбы і ўжо Язэпка казаў па сакрэту Янку на вуха, што ў яго ёсьць „нештачка“ і паказваў у кулаку блішчастую кулю і скакаў ад гэтай вялікай надзвычайнай дзяцінай радасьці. І ў Янкі наварачваліся сьлёзы: „Чаму не ў мяне гэта прыгожае, гэта блішчастае-блішчастае...“

Чырвонаармейцы разьмясьціліся па хатах, і ў Мотэля на кватэры застаўся малады ка-

мандыр. Хутка на стол зьявіўся самавар, зашыпела на трыножку скаўрада—частавалі зьявіўшагася госьця. Разьлівала гарбату Рыва, паглядала на таварыша Міхася (так звалі маладога камандыра), саромліва апускала вочы, калі Міхась няўмысьля ўглядаўся ў яе чорныя бровы.

* * *

І пацяклі дні за днямі. Прыціхлі палохаўшыя мястэчка гукі, вуліцы зноў прынялі свой звычайны выгляд і толькі шэрагі салдад, часта праходзіўшых па ёй, і гучнае „аць... два..“ сьведчыла аб тым, што дзесьці недалёка блукаюць варожыя сілы, пасягаюць на мірнае жыцьцё.

І зноў Мотэль спакойна сядзеў за чобатам, калупаў шылам, цягаў, як і раней, дратву і, седзячы за працай, вырашаў мудрыя філёзофскія пытаньні аб сувязі паміж дратвай і богам, аб гвазьдзёх і памершым рабіне і г. д. Праўда, і новая думка неяк мімаволі ўсё часьцей і часьцей мітусілася ў галаве, думка аб Рыве... Чаго гэта яна так таемна іншы час пазірае на Міхася... на рускага... Старыя вочы не правядзеш, яны добра бачаць на сьвеце ўсё, яны заўважваюць часам тое, што маладому воку ніколі ня ўбачыць. Вось і цяпер, за сталом сядзіць Міхась, перад ім якаясь кніжка, на канапцы сядзіць Рыва, аб чымсьці гавораць.

Аб чым гаварыць яўрэйцы і рускаму?—разважае сам з сабой Мотэль,—здаецца, няма аб чым, а во на табе—гутараць, аб чым—нячутна, бо малаток спрытна ходзіць у старых руках, стукае па падэшве, уганяе адзін за другім драўляныя цвікі і заглушае ўсе іншыя гукі. А Міхась аб чымсьці сьмяецца з Рывай. Толькі і чутна: „ха-ха-ха“...

Пазірнуў у іх бок Мотэль, пакасіў сівай брывёй, прамарматаў нешта пад нос і, адлажыўшы чобат на зэдлік, ціха пазваў:

— Рыва!

— Чаго, тата?

— Хадзі сюды на хвілінку, ты мне трэба...

Рыва да бацькі ідзе, уважліва слухае.

— Як табе ня саром, Рыва, сядзець падоўгу з гэтым... ну... з шэйгіцам гэтым, дый яшчэ сьмешкамі займаешся, ну, што скажуць людзі, як убачаць...

— Татачка...—толькі і прагаварыла Рыва і зачырванеўшыся макам агнёвым, адышла назад, села на старым месцы, але куды дзівалася яе ранейшэя жвавасьць, куды дзываўся яе срэбны сьмех, які толькі-толькі званочкамі лугавымі зьвінеў, пераліваўся ў цесным пакоіку і ўсё, здаецца, зьвінела тады і пералівалася нейкімі радаснымі хвалямі, якія так ласкава, так пяшчотна казыталі сэрца слушаўшага Рыву Міхася.

Рыва нэрвова перабірала чырвоныя кутасы свайго пояса, не да рэчы, няскладна адказвала на словы Міхася, ружовы твар апавіў смутак.

— Што з вамі, Рыва?

— Нічога...

— Ну скажэце, Рывачка, чаго вы так адразу перамяніліся, вы толькі абяцалі расказаць мне нешта сьмешнае-сьмешнае, а цяпер і маўчыць. Хіба ў сямь'і вашай здарылася што-небудзь, мо' захварэў хто?

— Не, нічога, гэта я... так сабе...— і раптам, закрыўшы вочы рукамі, усхапілася Рыва і хутка-хутка пабегла ў другі пакой. Упаўшы на падушку тварам ніц Рыва ціха-ціха плакала і сударгава ўздрыгвала ўсё яе цела.

— І чаго прыстае тата, што яму трэба? І чаму „шэйгіц“? Міхась чалавек, ну няхай сабе рускі, што-ж з таго, хіба з ім нельга паяздзець, які-ж сорам гаварыць з ім і што тут кепскага, ён-жа нічога дрэннага мне не сказаў. Калі-б ведаў толькі татка, як добра абыходзіцца са мною Міхась, які ён добры чалавек, здаецца і палюбіць такога чалавека ня грэх. А хіба-ж ён мне і не падабаецца?

* * *

А Міхась незразумела паглядзеў услед Рыве і ў першы раз за ўвесь час свайго жыцця на новай кватэры ён неяк няпрыветна і чуць ня злосна зірнуў на старога Мотэля.

Міхась адчуваў за апошнія тыдні нейкую, ну, калі не варожасьць, дык няпрыхільнасьць да сябе з боку бацькоў Рывы. І асабліва гэта няпрыхільнасьць яскрава стала вызначацца за апошнія вечары, калі Міхась падоўгу сядзеў з Рывай, вёў з ёю бясконца розныя гутаркі. Аб чым толькі ні гаварылі. Міхась абкружыў са сваёй ротай чуць ні паўсьвету, пабачыў народу, пападаўся, як кажуць, не адзін раз у пераплёт, шмат пабачыў, шмат перажыў і расказваць аб чым—хапала.

А Рыва расказвала аб сваім мястэчку, аб тых навінах і чутках, якія ішлі з сінагогі, быўшай адначасна і домам божым і местачковай біржай.

Расказвала, як прыходзіў у сваты да яе стары мэламэд рэбэ Нісан і як бацькі, маючы на ўвазе адмовіць паважанаму рэбэ, клапаціліся аб тым, каб не сапсаваць з ім адносін. І многа, многа гаварылі паважанаму рэбэ, што дачка іхняя яшчэ занадта молада, што няхай яшчэ Рыва пабачыць вольнага жыцьця, што замужжа яе ад яго не ўцячэ, усё будзе ў свой час, і як матка, зачыніўшы за ім дзьверы і пацалаваўшы Рыву, гэтак весела-весела прагававыла:

— А маку ён ня хоча?!

Расказвала Рыва аб тым, як стары Арон, які гандляваў па вёсках дзэгцем, атрымаў багатае насьледства ад памершага ў Амэрыцы

брата і атрымаўшы чуткі аб гэтым звар'яцеў Арон. Сыны ў Амэрыку паехалі, а ён застаўся ў мястэчку, брындае ў рызьзі па местачковых вулках, ідзе пасярод вуліцы і пье-зазывае:

— Па дзэгаць, па дзэгаць...

— Пахучы, цягучы...

Расказвала пра краўца Лёву, які сядзіць над голкай ад усходу да заходу сонца, а жонка яго—гультай адвечны—палец а палец ня стукне, выкручвае носам перад люстэркам ды круглы дзень расьпявае:

— Гандалье-е-р малад-ы...

Расказвала аб бедным Абраме, які вырабляе цэглу на продаж, сам за глеем езьдзіць, сам месіць і які есьць толькі бульбу ды хлеб з цыбуляй і толькі ў суботу дазваляе жонцы купіць селядца на сьвяточны абед. Усе свае невялікія грошы аддае на сына, які ў горадзе вучыцца. Ён рад жыцьцю Абрам, ня сумуе, і, сустрэўшы суседа, заўсёды кажа:

— А сын мой ужо ў чацьвертай клясе...

Гаварыла і аб рабіне Маісее, як прыходзіў ён перад паскай блугаслаўляць іх жаночую працу па выпечцы мацы і як гаварыў з імі рабін, апусьціўшы вочы долу, бо грэх рабіну на дзяўчат ды на маладых жанчын глядзець. А потым рабін жаніўся, узяў сабе дачку памершага рабіна, старую няпрыгожую дзяўчыну. Ён на шлюб усе грошы зьбіраў і бацька

Рывы аддаў тады свой заробак за цэлую пару чабатыў новых.

Вось за гэтыя гутаркі і расказы коса пазіраў на Міхася і Рыву стары Мотэль. Не спадабаліся яму гэтыя гутаркі, бо бачыў, адчуваў сваім чуйным сэрцам, што Міхася і Рыву з кожным вечарам звязвае ўсё болей і болей якаясь таемная, нявідомая ніць.

Мо любоў? Не... гэтай думкі баяўся стары, баяўся, як самага надзвычайнага, самага цяжкага гора. Проста, ну, сымпатызуюць адзін другому, маладыя, хіба-ж ім і ні пагаварыць, хіба-ж ім і ні пасьмяяцца. Толькі... зачым-жа ўжо занадта, чаму Рыва ня ідзе цяпер, як хадзіла раней, да сваіх таварышак, чаму так рана прыбегла ўчора са шлюбу Гехтманавай Мані, чаму ўжо занадта кідаецца раніцай і завіхаецца віхарам каля самавара, каб таварышу Міхасю сваечасова быў чай гатоў перад тым, як яму ісьці на заняткі з салдатамі.

Не, не дарма гэта... Ёсьць тут нешта другое, нешта куды глыбей, чым, ну, сымпатыі гэтыя самыя... Каб ня было, часам, нядобрага чаго... Ён-жа рускі, шэйгіц, ад іх усяго можна дачакацца.

І ўспомнілася яму, як год пятнаццаць, а мо чатырнаццаць таму назад загінула яго сястра на Умані. Атрымаў ён тады ліст ад сваякоў і коратка было там напісана: „Маліцеся богу. Сястру вашу забілі ўчора рускія ў часе

пагрому. Хвала богу, памерла без пакуты, упаўшы з чацьвертага паверху на вулічны брук. Будзьце шчасьлівы“.

І ўсе годы свайго жыцця насіў Мотэль у сэрцы затаёную, крывавую крыўду на рускіх. Здаецца, і гаварыў з імі і абыходзіўся добра, але дзесьці глыбока-глыбока ў нявідомых сутарэньнях чалавечай душы захоўвалася гэтае варожае пачуцьцё да іх, да рускіх, да Міхася...

І Міхась адчуваў, што ў адносінах да яго захоўваецца гэта варожая няпрыхільнасьць. Учора вечарам ён гутарыў з Мотэлем. Тут-жа сядзела Рыва. Мотэль расказваў аб мінулых пагромах, гаварыў:

— ...Рускія толькі самі хочучь жыць, а да другіх ім дзела няма... Але гэта яшчэ ня гора, кепска тое, што рускія бываюць часам зьвярмі, самымі звычайнымі, самымі дзікімі зьвярмі...

— Ну, гэта ўжо, татачка, вы занадта, хапілі цераз край,—умяшалася ў гутарку Рыва,— хіба ўжо ўсе рускія і зьвяры, як вы кажаце, ды хіба яны ўжо такія нядобрыя людзі, як вы іх абмалявалі. Ну, чым кепскія нашы мес-тачковыя суседзі—рускія, што яны благога вам зрабілі, хіба толькі, як я памятаю, хлопцы пару гусёў скралі, дык гэта-ж глупства. Калі казаць аб гэтым, дык трэба і пра Міньку слова сказаць. Ён-жа яўрэй, павашаму павінна

быць—чалавек добры, а чаму-ж ён коняй крадзе, чаму ён зладзюга? Дык вось, татка, па маёй думцы ўсе людзі, як людзі і як сярод яўрэяў ёсьць добрыя і дурныя, так і сярод рускіх гэта самае і нечага гаварыць аб тым, чаго і ў жыцьці нямашака.

Апошнія словы Рыва прагаварыла з нейкім гарачым запалам, нібы саромілася перад Міхасём за недарэчныя словы бацькі.

— Пажыві з маё, тады і пабачыш, з бацькавых слоў не пасьмяешся. А цяпер, пакуль зеляна-молада, дык нечага і з языком савацца ў нашы гутаркі і сакатаць сарокай. Пажыві, убачыш...

— Дык я, татка, жыву ўжо і не сьляпая—бачу ўсё. Ну, вось вы кажаце аб рускіх, як аб нашых ворагах. Добра. Але возьмем, напрыклад, хоць, ну, вось таварыша Міхася—тут Рыва ўсьміхнулася Міхасю такой радаснай, ветлівай усьмешкай—ці чырвонаармейцаў нашых. Хіба-ж яны нашы ворагі. Яны-ж абараняюць ад ворагаў, ад палякаў, ад розных бандытаў і наша жыцьцё. Чым-жа яны дрэнныя, благія людзі?

— Ат... з табой гаварыць, што лапаць плесьці,—і Мотэль, узьняўшыся з зэдліка, нездаволены пасунуўся ў другі пакоік, з якога хутка пачуліся ўсплёскі вады (то Мотэль мыў ці вярней, апалоскваў свае рукі перад малітвай) і потым пацягнуліся нудныя, пякучыя

словы яўрэйскай малітвы, у вымове якой нібы захавалася сусьветнае гора, палітае морам сьлёз.

* * *

Была субота. Міхась з заняткаў прышоў. Ціха ў хаце. Прыбрана ўсё па сьвяточнаму. У большым пакоіку стол засланы зялёным аксамітным абрусам. У куце на століку падсьвечнікі ярка блішчаць начышчанай медзьдзю. На вокнах сьвежыя фіранкі ўсьміхаюцца; прасьцірадламі чыстымі пазасланы зэдліх і столік з шавецкім капыльлем, шыльлем і начыньнем розным, неабходным у шавецкай працы. У хаце ані кагусенькі. Бацькі Рывы ў даведзіны пашлі да сваякоў, да знаёмых. На тое і субота, каб адпачыць, пагуляць, з суседзямі аб жыцьці пагаварыць, аб справах мазольных параіцца і, вядома, трохі і языкі пачасаць аб блізкіх і далёкіх.

Усе ў мястэчку сьвяткуюць, ад багатага гандляра жывёлай Ізраіля да Гілеравай Соркі, якая жыве з дзецьмі толькі тым, што вандруе па вёсках са сваімі таварамі. А тавараў у яе шмат: два грамы сахарыны, штук са дваццаць голак, некалькі карабкаў запалак, сінькі лоты са тры-чатыры, фунт соды ды маткі са тры нітак для гафтаваньня. Калі ня бывае і гэтых тавараў, Сорка харчуецца са ўсёй сям'ёй, як кажуць у мястэчку, „воздухом“.

Дый не адна Сорка харчуецца гэтым бясплатным прадуктам, шмат і другіх у мястэчку жывуць перабіваючыся з хлеба на цыбулю, з цыбулі на рэдзьку. Але ў суботу ня так ярка вызначаецца гэты зваротны бок жыцця—ўсе веселы, ува ўсіх чыстыя больш-менш прыгожыя вопраткі. Праўда, кажучы паміж іншым, у некаторых гэтыя вопраткі ўчора былі зьняты з сябе, пабылі ў мыльнай вадзе, высахлі за ноч над гарачай шабасовай печкай і цяпер... добра, прыгожа і весела.

Назірае Міхась праз вакно сьвяточны на-тоўп, думае свае думкі. Даўно ён бадзяецца па белым сьвеце, горад родны даўно пакінуў. Раней салдатам быў „непабядзімага, хрысталолюбівага воінства царскага“—шмат нацярпеўся, усяго было ў тыя часіны, аб якіх і ўспамінаць ня хочацца.

Цяпер Міхась чырвоны афіцэр. Любіць службу, але ня тою любоўю, якою любілі ў старыя часы сваю службу царскія афіцэры, якія толькі і думалі і сьнілі аб мундзерах, пагончыках, аб шнурках малінавых, аб недасяжным срэбным крыжыку на жоўта-чорнай істужцы, які шырока адчыняў дарогу к новым гвездачкам на пагонах, аб чароўных ножках ня менш чароўных дочак камандыра брыгады якога-небудзь там графа Пшыбышынскага.

Не, ня гэтаю любоўю...

Чырвонаармейцы любілі свайго камандыра, бо ён быў для ўсіх іх найлепшы прыклад, заўсёды быў справядлівым да кожнага і ўсюды клапаціўся, каб іх жыццё праходзіла як мага найлепей.

Вось і цяпер седзячы прад вакном, ён піша паперу—рапарт па начальству, піша, што ўсё спакойна, што заняткі адбываюцца добра, што трэба хутчэй прыслаць бялізны, яшчэ што-колечы з адзежыны чырвонаармейцам, бо хутка будзе восень, холадна і г. д.

Напісаў рапарт, успомніў трохі аб сваіх справах. Падумаў, да якога часу прыдзецца яшчэ вандраваць па сьвеце, калі гэта прыдзецца заняцца мірнаю працай, па якой так садніць іншым часам сэрца. Аб Рыве ўспомніў. Добрая дзяўчына, прыгожая; аб усім найдзе слова сказаць. У чорных вачох прыветнасьць такая, ціхая, радасная, і ў хаце не сядзіць рукі злажыўшы, заўсёды за працай, матцы дапамагае ў гаспадарцы, хоць і ў невяліччай гаспадарцы, але-ж клопатнай, на гародзе корпаецца.

І разам заняла нешта на сэрцы, нібы правёў па ім хто далоньню шурпатай халоднай. Раней за кіпучай працай ня думалася, што жыве ён без сям'і, не адчуваў сябе ў сваім асабістым жыцці адным-адзіным. А цяпер гэта пачуцьцё—нібы не хапае каго ля'цябе, з кім можна, як з самым найбліжэйшым,

самым дарагім таварышам падзяліцца і горам, і радасьцю, паведаць яму самыя патаемныя свае думкі, адчыніць тайнікі душы. І нібы-та пуста і холадна ў сэрцы.

І ўстаюць перад Міхасём вочы Рывы—такія глыбокія, як тое бяздоньне цёмнае, і ў гэтым бяздоньні мітусяцца, гараць самацвітам агоньчыкі дзявочай прыветнасьці, радасьці дзявочай. А на вусных—вішнях ружовых—усьмешка такая прывабная, цёплая, усьмешка з наіўнаю дзявочаю хітрасьцю, з абяцаньнем шчасьця, пажаданьнем усяго найдаражэйшага чалавеку.

І раптам нешта цёплае нахлынула на сэрца, агарнула яго ціхаю радасьцю з нейкім нявыразным смуткам салодкім.

— Папаўся, браце Міхась, не дасталі твайго сэрца ні кулі варожыя, ні ўрэзы бандыцкія, а завалодалі табой, дый яшчэ як завалодалі, дзявочыя вочы чорныя...

Падумаў Міхась, і радасна ўсьміхнуўся.

— Прыдзецца, пэўна, рапарт пісаць па начальству аб сямейных зьменах у маім службовым сьпіску. Але рапарт рапартам, а як Рыва. Яшчэ, брат, далёка да таго, каб запоўніць у сьпіску графу аб сямейным становішчы.

А вось і Рыва. Убегла ў хату, такая прыгожая, зграбная, вясёлая.

— Добры дзень, таварыш Міхась!

— Добры, добры, Рывачка, а я вось толькі думаў аб вас.

— Вы?... думалі аба мне? Ніколі вам не паверу, з якой гэта прычыны вам думаць аба мне...—сказала Рыва і зачырванеўшыся, засароміўшыся, ня глядзячы ў вочы Міхасю, села каля зяленага стала. Ї здавалася Міхасю, што зялёны стары аксаміт абруса, на якім ляжала рука Рывы, зрабіўся прыгожай муравой зялёнай, дзе мільгацяць чароўныя краскі вясеньнія, ліецца пах цвятоў прыгожых.

— А вот і думаў, Рыва! Аб вас думаў. Скажэце, чаму вы ўчора вечарам так хутка ўцяклі ад мяне, пакінулі гутарку і не паказваліся потым весь вечар?

— Гэта я... нездаровілася мне... ну, я і пашла.

— Не, вы хочаце ад мяне захаваць нешта, ня кажаце поўнасьцю аб усім. Вот скажэце, чаго вас бацька пазваў учора?

— Ай... таварыш Міхась, зачым вам аб усім ведаць, ды гэта і ня цікава для вас. Мала на што пазваў... трэба было матцы дапамагчы вячэру падгатаваць.

— Толькі і ўсяго?

— Толькі і ўсяго.

— Ёй болей нічога?

— Ну, што гэта з вамі, таварыш Міхась. Вы дапытваецеся ў мяне, як той сьледава-

цель. Што гэта з вамі ўчынілася і навошта вам выпытваньні гэтыя...

— Ну, мне хочацца аб вас усё ведаць, усё-ўсё, што вы робіце, што вы думаеце, ну, што вы думаеце часам... аба мне?

— Аб вас?

— Хоць-бы і аба мне.

— Ха-ха-ха, нічога я аб вас ня думаю і што мне думаць аб вас. Праўда, дзяўчаты нашы сёньня казалі, што вы, таварыш Міхась, чалавек нічога сабе, добры, іншыя казалі, што з гэтым гоем...

— Што, што?

— Ах... таварыш Міхась, з вамі дагаворыцца тут да чаго-небудзь нядобрага...

— Вы вот нейкае слова казалі, нібыццам „гой“ ці што іншае. Што гэта за слова?

— Нічога я вам не казалі... гэта вам здалося нешта... Дык вось гаварылі нашы дзяўчаты, што з таварышам Міхасём яны-б і пагулялі ахвотна, калі-б вы былі...

— Ну, чым?

— Ні чым, а хоць-бы яўрэем.

— А хіба я так ужо і кепскі чалавек?

— Ня кепскі, але... не яўрэй.

— Ну, дык гора яшчэ малае. Я думаў, што вы мяне ў злачынцы якія-небудзь запісалі, ці ў што хужэйшае, а гэта яшчэ нічога.

На хвіліну замоўклі, у вакно зірнулі. Далёка па вуліцы ішлі да хаты бацькі Рывы.

— А вот і татка дахаты ідзе, палуднаваць будзем.

— Рыва...

— Што?

— Мне трэба-б пагаварыць з вамі, Рывачка, аб сур'ёзных справах.

— Вам?.. Са мной аб сур'ёзных справах? Мо ад шынэлю гузік адарваўся, дык я заўтра прышыю, сягонья-ж мама голкі ня дасьць.

— Ды не, Рыва. Якія вам гузікі. Бачыце, я аб другіх зусім справах...

— Ну, дык гаварыце.

— Нельга, Рыва, так хутка сказаць, бо гэта... важная справа, дый бацькі вашы перашкодзяць нашай гутарцы. Трэба, Рывачка, перагаварыць нам як-небудзь адзін-на-адзін, каб ніхто ня чуў і ня бачыў.

— Што гэта, даражэньк... ах, таварыш Міхась, што гэта вы надумаліся, ды яшчэ занадта сур'ёзнае.

— Потым даведаецца. Скажэце, вы ня супроць таго, каб пагуляць сёньня са мной вечарам?

Шчокі ў Рывы—адразу агонь пякучы, чырвоны. Вочы ў падлогу ўпіліся.

— Не... немагчыма гэта, таварыш Міхась... Я ня супроць... Але калі бацькі даведаюцца, бо ў нас вуліцы—той-жа пакой хатні: самі ня ўбачаць, дык суседзі вушы прагудуць. Не,

нельга гэта... хіба так... за мястэчкам дзе стрэцца... Але што я гавару... І ня думайце... нельга... як гэта можна...

На дварэ бацькі кварткай рыпнулі. Рыва ўстала, у другі пакоік пашла.

— Рыва!

— ?

— Рывачка!

— Не завеце мяне Рывачкай, завеце проста Рывай.

— Чаму так? Я-ж дагэтуль зваў вас, як хацеў.

— Не завеце так пры бацькох...

— Чаму?

— Ды проста так... Ну трэба так, таварыш Міхась.

— Адкуль гэта ўзялося ў вас: трэба ды трэба?

— Ну, мне так хочацца, таварыш Міхась...

— Хіба ўжо так. Ладна. Дык прыдзеце сёньня гуляць са мной? Я буду, як сьцямнее, за мястэчкам... каля старае хвоі...

— Ай, таварыш Міхась, і ня думайце аб гэтым. І якія ў вас там сур'ёзныя справы, хіба і тут пры бацькох нельга абгаварыць...

— Дык ня думаць, кажаце?

— Ня можна... Не... Ах, божа мой і што за чалавек такі... Ну... я падумаю...

Сказала і хутка пабегла ў другі пакоік, адкуль праз хвіліны дзьве-тры ўносіла талеркі

і іншы посуд к абеду. Увашлі бацькі Рывы, скоса пазірнулі на Міхася і Рыву, пачалі распранацца і хутка ўся сям'я сядзела за сталом, спраўляла традыцыйны сьвяточні абед.

* * *

— Ах, як доўга цягнецца гэты дзень, нібы нітка, калі разматваеш яе з вялікага клубка. Цягнецца, цягнецца, а канца ня відаць, Паглядзела Рыва на гадзіннік, а там толькі, толькі яшчэ пяць гадзін. О, гэта нялюбая маленькая стрэлка, ёй і дзела няма да таго, што робіцца ў маленькім сэрцы Рывы, якое сягонья хацела-б абняць увесь сьвет, якое хоча крычаць усім і кожнаму аб сваіх радасьцях, апавіць гэтую радасьцю і родную хатку, і мястэчка, гэтыя кучаравыя бярозы на вуліцах, сенажаць над рэчкай, сінявокі лес за палямі. Маленькае сэрца, а колькі ў ім радасьці.

— Мяне любіць Міхась! Праўда, ён ні слова не сказаў аб гэтым, але-ж я адчуваю гэта з кожнага яго слова, хіба ня відна гэта ў яго вачох.

— Рыва, падай вады.

— Ах, гэта матка кажа... Бацькі...

І бязьмерная радасьць адразу тухне, нібы ў сэрцы агні чорным радном пакрыліся.

— І што я нарабіла. Нашто я сказала яму, што падумаю. Хіба мне можна... Ну, я люблю,

а што, што скажыць татка, як загаворыць маці, калі толькі даведаюцца, нават, аб думках маіх.

І хоча Рыва плакаць, і хоча сьмяяцца. Плакаць перад сьцяной, якую пабудавалі людзі ў мінулыя гады праклятых вякоў паміж ёй, Рывай—чорнавокай яўрэйкай і Міхасём—рускім-шэйгіцам, у якога вочы—кавалак блакіту. Сьмяяцца ад радасьці—любіць Міхася, любіць горача, так глыбока-глыбока. Сьмех і сьлёзы, радасьць і смутак, шчасьце і сум-туга шыракрылая ў сэрцы Рывы, у сэрцы дзяўчыны, палюбіўшай голя.

— Ах... ну што мне рабіць... Сказаць матцы... Пайсьці да яе, параіцца... Не... Усё загіне тады. Ня трэба нікому ні слова, ні адзінага славачка гаварыць аб гэтым...

* * *

Вечар ліпнёвы ахінуў змрокам сінім палі местачковыя. Цішыня косамі шаўковымі ахутала саламяныя хаты, пад мясячкам блядым жаўцеюць плямамі пахілыя стрэхі, лес чарнее за рэчкай.

А ў сэрцы Рывы: тах-тах-тах... Вунь і хвоя і... ён. Насустрэч ідзе.

— Вы, Рыва?

— Я...

З хвіліну памаўчалі.

— Давайце пройдзем, Рыва, паўз рэчку. Бачыце, як прыгожа там, ці гулялі вы тут калі-небудзь?

— Чаму, мы з дзяўчатамі заўсёды гуляем тут, гэта ў нас самае прыгажэйшае месца.

— І вы любіце гэта месца?

— Ну, як вам сказаць... вядома люблю, як і ўсё прыгожае ў свеце.

— Што-ж у вас яшчэ прыгожага ў свеце—ў мястэчку вашым?

— А вы думаеце, няма і прыгожага, калі ўжо мястэчка, дык па вашаму і нічога добрага няма. У нас усё добра, усё прыгожа: і само мястэчка, і людзі, хоць і лаюцца вельмі часта, але лаюцца так-сабе, не па злосьці, а болей за ўсё ад нечага рабіць. Песьні ў нас прыгожыя і яўрэйскія, і рускія. Ды ці мала чаго прыгожага.

— А калі-б, часам, давялося вам мястэчка пакінуць, назаўсёды пакінуць...

— Не, тады-б цяжка было, бо тут усё сваё, як-жа гэта бяз іх жыць можна...

Прышлі да рэчкі. Па-над кручай Міхась подручкі ўзяў. Неяк нязручна Рыве і добра разам, соладка гэтак на сэрцы, добра ісьці, прытуліўшыся блізка-блізка да Міхася, калі адчуваеш тахт яго сэрца.

— Сядзем, Рывачка, на бервяно гэта, бо і ногі нешта ўтаміліся.

— Давайце сядзем, але толькі на хвілінку, бо бачыце, туман які, аж холадна, ды і дамоў трэба хутка пайсьці.

— А дамоў яшчэ пасьпеем... Што вы, Рывачка, так далёка ад мяне селі. Пасуньцеся бліжэй трошачкі... Ня хочаце! Ну, дык я сам сяду, вось так, цяплей трохі.

Цішыня кругом, толькі чуць-чуць булькацяць струмені вады чорнай пад кручай, у якіх, як у люстэрку, захаваліся ўсе нябесныя зоркі, купае свае халодныя, зеленаватыя промені мясячык бляды, якому, мабыць, холадна трохі і хаваецца ён, блукае паміж лёгкіх, срэбна-шэрых хмарак. А там далей на вадзе адбіваюцца аганькі мястэчка, пераліваюцца на вадзе, расплываюцца блішчастымі плямамі, то залатой кропкай скачуць, калышуцца на вадзяных струменях.

Як прывабна тут і чароўна...

А яшчэ Міхась попlech, казытае дыханьне яго шчаку Рывы, чырванее, палыхае румянцам ружовым шчака, а ў сэрцы цяплынь нейкая, надзвычайная пяшчота нявыразная...

— Рывачка!

— Што?...

— Я даўно, даўно хацеў пагаварыць з вамі.

— Аб чым?

— Ах, аб чым ды аб чым. Хіба можна адразу сказаць, аб чым...

І словы гэтыя нявыразнай пяшчотай казытаюць вуха Рывы. Вось Міхась ціха, гэтак нясьмела, здаецца, за руку ўзяў, паціснуў яе, аж боляча-боляча зрабілася...

— Рывачка... ну, я...

І цяплом, гэтакім хмельным цяплом аддаюць яго словы, варушаць расьніцы ў Рывы... Яе вочы ўзіраюцца ў вочы Міхася, а ў іх нібы прамяняць залатыя зоркі...

— Я... люблю... вас, Рывачка, люблю цябе, мая дарагая—і прыхіліўся блізка-блізка да яе твару. Не адварнулася Рыва, і гарачыя, трапятаўшыя вусны зьліліся ў доўгі, палкі пацалунак. Ах, як хораша, як любя на сьвеце, калі кроў буяніць у сэрцы, галаву спавівае хмелем крэпкім, салодкім і само сэрца, апавітае радасьцю надзвычайнай, пачынае нявідомыя патаемныя скокі. То ціха, нібы ў цудоўным, зачарованым вальцы, уздымае сэрца свае мілагучныя тахты, часам замірае зусім, а вось шывчэй і шывчэй гэтыя няўміручыя тахты, нібы пусьцілася сэрца ў кадрылі непазнананага шчасьця, яшчэ хвіліна і як ня выляціць сэрца з грудзей, дзе сьціскаюць яго гарачыя, калючыя віхры жаданьняў, песьцяць, казычаць подыхам цяплыні вясновага сонца.

— Таварыш Міхась... Міхась даражэнькі... ну ня нада цалаваць болей... ня нада абнімаць так... мне цяжка дыхаць, мой дарагі...

Месячны бляск скача, дрыжыць на вадзе і туман нібы хмель над ракою цэдзіць.

І апавіўшы рукамі Міхасёву шыю, доўга ўглядаецца Рыва ў яго вочы, прыхіляе да сябе, прытулілася шчакой да шчакі, гладзіць, песьціць рукой валасы шаўковыя.

— Міхась мой... мой дарагі...

— Рывачка...

— Што, дарагі?

— Ты... любіш мяне?

— Ах, зачым табе пытаць аб гэтым, хіба ня бачыш ты, мой мілы...

Над мястэчкам певень галасістую песьню завёў. Усхапілася раптам Рыва, палахліва зірнула наўкол.

— Міхась, даражэнькі... пара дамоў... позна ўжо...

— Пасядзі яшчэ трохі, Рывачка...

— Не, нельга мілы, дома сьпяць ужо.

— Ну, пойдзем.

— Не... ты пасядзі трохі тут, мілы, разам ісьці немагчыма, бо сустрэне хто... дый дамоў разам нельга...

— Чаму нельга, Рыва?

— Ну, хіба ня ведаеш, што ты...

Не дагаварыла Рыва, але Міхась адразу ўгадаў яе думку.

„Гой, ненавісны для бацькоў гой“, мільганула чорнаю хмаркай брыдка думка. Але

шчыры, гарачы пацалунак адразу разьвееў гэтую чорную хмарку.

* * *

Усьміхнулася раница ўсьмешкаю сонечнай саламяным хатам. Прачнулася мястэчка, прачнулася і Рыва. Завінулася каля работы хатняй. Кіпіць работа ў спрытных руках, а ў сэрцы—сонца косы залатыя сплятае, уплятае ў іх радасьці чалавенай каралі жамчужныя. Эх, як лёгка дыхаць, як хораша жыць, калі думкі кросны снуюць з жыцьця, з лятуценьняў, з пажаданьняў бурлівых.

Учарайшае здаецца нібы ў сьне чароўным, прыгожым. Але гэта ня сон. Ці гарэў-бы на вуснах і цяпер яшчэ пацалунак гарачы... І ўсьміхнулася радасна Рыва.

— Што гэта з табой? Чаго ты сьмяешся гэта, здаецца, і прычыны няма.

Ага... гэта бацька ля сьцяны дратву сукае, шуруе яе пекам смаляным, гатуе дратву на цэлы дзень, а то і на два.

— Гэта я, татачка, так сабе, успомніла пра нешта сьмешнае—ўчора цётка расказвала...

— А-а... ну, сьмейся, сьмейся. На то і гады твае, каб сьмяяцца шчасьліва. А потым, потым...—не дагаварыў бацька, уздыхнуў цяжка, прымайстраваўся на сваім скрыпучым зэдліку і заняўся якімсьці лапікам на старым, парыжэлым чобаце. І толькі ў думках яго было:

— А потым... потым вась гэтыя лапікі рыжыя... жыцьцё і лапікі... Пройдуць яшчэ гады і зробішся сам гэтым зморшчаным лапікам жыцьця, нікому не дарагім, нікому не патрэбным. І выкінуць адарваўшыся лапiк на сьметнішча... у бруд... у пыл... Дык вась яно як... жыцьцё і лапікі... не да сьмеху...

Ніжуцца думкі ў галаве старай, абрываюцца часта, як нітка струхлелая, зноў чапляюцца, гудзяць, часам, звонкай струной успамінаў аб гадох пражытых, гадох ранейшых, гадох маладосьці кучаравай, бо на пазьнейшыя гады адмаўляецца памяць, хавае іх у шэрую муць. Што было ў дні юнацтва і маладасьці—як на далоні стаіць, а вась, што пяць ці шэсьць год назад—імглою, туманам пакрылася. І чаму гэта так?—дзівіцца стары. І сам сабе ўголас адказвае:

— А таму, што лапікі гэтыя самыя...

— Што, татачка?

— Нічога... Ці скоро там самавар ў цябе будзе?

— Зараз, тата, вась толькі вугальля яшчэ трохі падкіну.

— Падкідай, падкідай галубка, а то нешта чаю хочацца. Што гэта я сказаць табе хацеў? Ага, вась успомніў. Тут у госьці да Шэвеля пляменьнік яго з гораду прыехаў, малады яшчэ чалавек, прыкашчыкам, там дзесьці ў горадзе ў багатым магазыне служыць... Але

гэта не галоўнае... Учора Шэвель казаў мне, што пляменьніку яго занадта ты спадабалася ад усіх дзяўчат...

— Ай, татка, яшчэ што, спадабалася ды спадабалася... Прыехаў і няхай гасьцюе на здароўе калі хоча, якое мне да яго дзела...

— Ну, вот і засакатала ўжо, якое ды якое ёй дзела. Вядома, дзела... Дык вось, сягоньня ён зьбіраецца наўмысьля зайсьці да нас, з табой пазнаёміцца бліжэй хоча, дык ты глядзі ўжо, сама ведаеш... не маленькая... прычапурыся, ну, хоць у тое плацьце шаўковае, якое дзядзька твой з Кіеву прыслаў.

Дзе дзявалася ранейшая радасьць Рывы, адразу спахмурнела, трубой аб самавар няўмысьля гучна ляснула, вочкі вугалём разгарэліся.

— Ня трэба мне прыкашчыкі вашы. Няхай і ня ідзець. Дарам час сапсуе...

— Чаму?

— А мяне і дома ня будзе.

— Як гэта ня будзе?

— А так і ня будзе, пайду гуляць куды-небудзь.

— Ну, жарты жартамі, а дзела дзелам. Што-ж ты хочаш мяне перад мястэчкам сароміць. Дзе-ж гэта відана, каб жаніх у дзьверы, а нявеста з хаты?

— Што вы, татка, гаворыце, які жаніх, якая нявеста? І што гэта за спрытнасьць у вас

такая, ужо і пажанілі ў думках, хіба я ўжо вам так надакучыла?

— Не надакучыла, а сама ты ведаеш, што замуж выхадзіць табе-ж трэба.

— Ну, дык што, што трэба. Ну і выйду, але-ж ня так ужо раптам за першага стрэчнага-папярэчнага, як вы хочаце.

— Ну, ты там як сабе хочаш, але-ж прыняць чалавека трэба, трэба і пагутарыць з ім.

— Калі вам хочацца, дык і гутарце з ім на здароўе, а мне некалі, у мяне працы хопіць...

— Ну, Рыва, глупства казаць нечага, павінна быць так, як я хочу.

— І яшчэ павінна быць так, як хочу я...

— Рыва... не забывай, што гаворыш з бацькам, а хіба я табе зла жадаю?

— Жадаць не жадаеце, а зрабіць можаце...

— Ну, добра, а за каго-б табе хацелася выйсці? Ну, вось скажы, як бацьку... Хто болей за ўсіх спадабаўся табе?

Ну што казаць? Хто спадабаўся? Хіба скажаш бацьку аб тым чалавеку, хто даражэй за ўсё для яе на сьвеце. Ах... самавар закіпеў. Вялікае яму дзякуй... Трэба чай запарваць, посуд прыгатаваць. Заюшылася Рыва каля самавара і бацька адстаў са сваімі пытаннямі, цягае дратвай у задумьні, калупае шылам старыя лапікі.

— Як добра-б было, калі-б мой Міхась дарагі ня рускім, а самым-бы звычайным мес-

тачковым яўрэем быў. На што тады і ад бацькоў хавацца, палохацца гэтых вуліц родных, захоўваць сваё шчасьце глыбока-глыбока ад паганага, іншым часам, вока людзкага—думае Рыва, наліваючы бацьку стакан чаю.

* * *

Размовы з бацькам увесь дзень атруцілі. А тут яшчэ матка таксама прыстае з прыкашчыкам гэтым, потым пачала занадта хваліць Піню-разьніка, які, па яе словах, аб Рыве так уздыхае, што чуць памяць ня страціў, кашэрнага ад трафнога не адрозьніць і пазаўчора сунуў старай Шэманісе заместа кашэрнага—пеўня трафнога. Зьелі Шэману пеўня, а як даведаліся, перапалохаліся, к рабіну на параду бегалі і апошні сказаў:

— Хоць вялікі грэх, але нічога, на Піню грэх ляжа, не на вас.

Паведаміла матка і аб крамары Ёселе, які нібы матцы сваёй прызнаўся, што яго сэрца даўно сасьмягла па Рыве, як той гаршчок цымусу, што доўгую-доўгую прадсуботнюю ноч сьмягне ў печы, пазамазанай у пятніцу глінай, захутанай трапкачамі, каб не астыгла цяпло.

— Годзе, мама... І к чаму вы мне ўсё гэта кажаце?

— Як гэта к чаму... Хіба мне ня радасна, што ў маёй дачкі жаніхоў столькі... Вось толькі трэба яшчэ шубу табе набыць, чаравікі новыя, жоўтыя... ну, ды за гэтым справа ня стане...

Нялюба Рыве, прыкра. І любіць яна матку, ой, як любіць, але пачынае сэрца паціху садніць, калі матка пералічвае на пальцах усіх „уздыхаючых“ ды загаварвае аб тым, што ня шкодзіла-б пер'я купіць на пярыну новую для яе, для Рывы, бо—„на старай як-жа вам спаць“...

А вось і прыкашчык прышоў, пляменьнік Шэвеля. Зірнула Рыва і ў думках усьміхнулася. Растаропны такі, апранаха з іголачкі, гальштук стракаты павіс з-пад каўняра белага, на які абвісьлі дрыготныя, абліўшыся тлустам шчокі. На гальштуку шпонька блішчыць—жабка валавяная з зялёнымі шклянымі вочкамі. А вочкі ў самога нібы масьліцам, ці смальцам гусіным памазаны, бровы—скваркі гусіныя. Самому гадоў трыццаць шэсьць—трыццаць восем.

— Добры дзень...

— Дзень добры, добры... Як гэта вы надумаліся да нас зайсьці?—і на матчыным твары ветлівасьць ракой расплываецца. Іначай і нельга, як-жа можна, жаніх, ды яшчэ які, такія ў мястэчку рэдка бываюць.

— А так, пасуседзку, як-жа не зайсьці.

— Дык сядайце, калі ласка...

З Рывай знаёміцца. Трэба і ёй ветлівай быць, хіба-ж хочацца бацькоў крыўдзіць.

— І як гэта я з вамі да сёнешняга дня не знаём, і жыву блізка ад вас і трэба-ж гэткае здарэньне, ня ведаць пра вас, не гаварыць с вамі...

Матка паціху, няпрыметна на задні плян адступае, адышла, нібыццам фіранку паправіць, і хутка вышла ў другі пакоік, ня прыходзіць...

— І ня нудна вам жыць у мястэчку, у балоце ў гэтым.

— Ну, каму балота, а нам лес зялёны...

— Што вы кажаце, не паверу, я-б, здаецца, і месяца ня выжыў-бы тут. Так яшчэ, тыдзень які, як цяпер у гасьцёх, цяпець яшчэ можна, а каб болей, дык... о, не...

І адразу:

— Ах, якія ў вас прыгожыя ручкі!

У Рывы чырвань на шчокі паўзе.

— А вашы вочы... якія прыгожыя ножкі, маленькія...

І холадна гэтак, сурова адказала Рыва:

— Вам што?.. Чаго трэба? Справы якія?.. Дык пагаварыце з бацькам...

Бачыць гэрой не паласа, куды і растаропнасьць дзявалася. Маўчыць, за капялюш узяўся, такім мяжджулым зрабіўся і вочкі лыпаюць, як у курыцы старай павекі. Вось узьняўся.

— Ну, дык бывайце здаровенькі...

— Шчасьлівай дарогі...

У дзверы ідучы аб плінтус ілбом лузнуўся, гуз набіў і шпарка, зачырванеўшыся, вышаў у сенцы.

— Ох!..—палягчона ўздыхнула Рыва. А вось і матка.

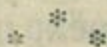
— Ну, што, пагаварылі?

— Пагаварылі...

— Ну і добра, дачушка... Толькі-ж нешта вы хутка занадта?

— А хіба доўга гаварыць трэба?

— Так, так...—кажа матка і хутка ідзе да старага Мотэля паведаміць яго, што ўсё ідзе добра, пагаварылі...

А вечары адзін за адным ідуць чарадой нязьменнай. Толькі змрок сінявокі ахутае вуліцы узнімецца вэлюмам белым туман над ніцымі прыбярэжнымі лазьнякамі, і расой убярэцца палі і мурагі—прабіраецца Рыва праз гароды, да зямлі туліцца, палахліва азіраецца наўкол, а ў галаве думка адна:

— Ах, каб нікога... каб ніхто ня сустрэўся...

А Міхась па-над кручай сядзіць. У яго свае думкі:

— І ня ведаю, што рабіць, чым дапамагчы і сабе, і ёй... Хіба-ж гэта ня дзіўна: любім, шчыра любім адзін другога, а на людзі не паказвайся, дый нават хавай свае пачуцьці,

бойся кожнага свайго слова пры людзёх. Дый мне і ня трэба выказваць сваю любоў на людзёх, але ці добра-ж гэта, калі хаваешся, нібыта злачынец які, нельга па вуліцы прайсьці, нельга днём гаварыць з ёй. Усе людзі, як людзі, а ты беражыся на кожным кроку. Не, не палюдзку гэта. А як іначай?.. А вось і яна, Рыва.

— Ну што, працакаўся, Міхась, а мне, дадажэнькі, усё ня было часу выйсьці. То ў хаце што загадаюць, то на вуліцы народ ходарам ходзіць, няведама, як і прабрацца.

— Рыва... ну зачым нам далей хавацца гэтак, ня будзем-жа век у схоўкі з бацькамі гуляць. Давай скажам ім і ўсё добра будзе.

— Ах, Міхась, дарагі, ну што ты гаворыш. Хіба ты бацькоў маіх ня ведаеш. Паспрабуй, скажы ім і ўсё тады прападзе, мяне з хаты ня выпусьцяць ні на крок.

— Дык ты-ж не маленькая, не захочуць яны, ну, і клопату столькі... Хіба-ж кланяцца будзем, сьвет перад намі вольны...

— А не, мілы, ня можна так. Хіба я пакіну сваю маці ці татку, каб яны злаваліся потым на мяне, пракліналі маё імя... Дый я-ж люблю іх, хіба ахвота мне крыўдзіць іх.

— Ну, дык ты мяне ня любіш... ну так-жа выходзіць—бацькі табе дарожай, чым я...

— Міхась, што ты кажаш... Хіба так можна...—і шчыры гарачы пацалунак Рывы

бяз слоў гаворыць зусім другое: любіць Рыва і як яшчэ любіць.

— Даражэнькі Міхась... Падумай, ці хочацца гэта мне хавацца, але трэба так пакуль што, няхай не адразу бацькі даведаюцца, звыкнуцца потым і ўсё добра будзе...

— Прывыкаць і дзесяць год можна...

— А не, Міхась, неўзабаве і ў нас усё добра будзе, нашто тады і ад людзей ды ад бацькоў хавацца...

* * *

І шэпчуцца раніцой ля калодзежу суседкі Хася і Лія:

— Ой, каб ты ведала, Хася, што бачыў мой брат учора, ідучы позна вечарам каля рэчкі.

— Ой, ой, што ты кажаш, мо' страх які, мо' ўтопельнік які выплыў?

— І што там утопельнік, хужэй...

— Ой, гавары хутчэй!

— Рыву там бачыў?

— Рыву? Ну што, ну?

— З салдатам сядзела...

— Ой, ой, ой... як можна... і з гэткага дому прыстойнага і бацька—чалавек такі чэсны і маці... Ой, што скажа маці... Ну?

— Ну, сядзела, казаў, і гаварыла з камандырамі гэтым, што на кватэры ў іх...

— Ой, божадка, ой-ой і што на сьвеце робіцца, ой гвалт... Ну?

— Ну, і ён яе пацалаваў...

— Каравул, ратуйце... Пабягу, хутчэй Песі скажу.

Праз хвілін пяць усё мястэчка ведала, як учора Рыва з Міхасём сядзела і як ён яе пацалаваў. Здаецца, усё мястэчка ўзварушылася, асабліва жаночае, насяленьне Замітусіліся суседкі, бегаюць адна да другой.

— У мяне запалкі нешта вышлі, нечым печ распаліць—пазычце тымчасам.. Не, шархала ня трэба, у мяне там пусты карабок застаўся... Дык чулі? А-а... чулі ўжо... Ой-ой, што робіцца!

— Ці не пазычыце хунт хлеба на абед, свой яшчэ ў печы. Чулі? Ой-ой, што і казаць...

І ўсё мястэчка перапазычылася за адзін дзень на цэлы месяц. А калі Рыва хадзіла ў каапэратыў, то ўсе ўглядаліся ў яе, як на нейкі цуд вялікі, нібы бачылі Рыву ў першы раз. Углядваліся, ківалі сумна галовамі і шкадавалі. Не яе (хіба можна шкадаваць праступніцу), а бедных бацькоў, якія, ой-ой, якія-ж добрыя людзі...

І калі вечарам, трохі спазьніўшыся, Рыва дадому прышла, яна застала матку зусім заплаканай, засмучонай, а бацька, раптам падняўшыся на зэдліку, сурова запытаў:

— Дзе была?

— Дзе была... у цёткі была, а што?

— Ты ў цёткі была... Дзе-ж твае вочы, дзе твой сорам, калі ты мне, мне—твайму бацьку, пачынаеш ілгаць у вочы... Ой, гора маё, вялікае гора, і за чые грахі павінен несцьці я пакуту гэтую, каб мая родная, мая любая калісьці дачка і на табе, спазналася... з кім... з гэтым гоем агідным, з гэтым няшчасным шэйгіцам...

— Дачушка мая... ой, божачка мой, што ты нарабіла... зачым табе захацелася зьневажаць валасы мае сівыя...—голосна казала маці.

— Татачка... мама... я не разумею, аб чым вы гаворыце...

— Паглядзеце на яе! Яна яшчэ не разумее... яна ня хоча разумець... яна ня думае разумець... яна мае сьмеласьць насьміхацца над намі...

— Татачка!

— Замаўчы, нягодніца... зачыні свой пагавы рот.

— Божа мой, ну што вы ад мяне хочаце...— і залілася Рыва сьлязьмі, балючымі, нястрыманымі.

І ўсю ноч ня спала Рыва, думкі, адна другой цежалей, мітусіліся ў зморанай галаве, ліліся на падушку сьлёзы крыўды, цяжкай чалавечай крыўды.

— І што ім трэба... І што я зрабіла кепскага, чым я пакрыўдзіла, чым не дагадзіла бацьком сваім. І хіба-ж яны ня добрыя, яны-ж любяць мяне. Зачым-жа яны Міхася лічаць такім кепскім чалавекам, што ён кепскага зрабіў ім? Ну што мне цяпер рабіць, што ду-маць...

Толькі пад самае раньне заснула Рыва хворым, нэрвовым сном.

* * *

А раніцой зноў узьняліся на захадзе спа-лохаўшыя ўжо раз мястэчка гукі. І зноў жы-харства загаварыла аб вайне, загаварыла аб тым, што блізка палякі, і зноў небясьпека. На дзень, на другі забыліся і пра Міхася, і пра Рыву.

Раз удзень Міхась з заняткаў прышоў вельмі хмарны і смутны. Дачакаўшыся хвіліны, калі бацькі Рывы вышлі з хаты, ён паведаміў:

— Рывачка, сягоньня я выходжу з чырвона-армейцамі з мястэчка, гэтак гадзіны праз дзьве, павінен на фронт ісьці...

Рыва, як падсечаная, апусьцілася на зэдлік, зірнула дзіка на ўсё і доўгі працяжны енк вырваўся з яе грудзей.

— Што-ж я буду рабіць цяпер, бацькі зусім не дадуць жыцьця, яны кожны дзень будуць дапякаць табой... Дый што з табой

будзе там... на фронце... О, якая я няшчасная, і зачым я ўрадзілася на сьвет...

І пакаціліся пацеркі сьлёз, плакала Рыва, плакала ціха, наўзрыд.

— Рывачка... ну годзе... даволі... Хіба-ж я зусім расстаюся з табой... Хутка-хутка і мы будзем зноў умясьцёх. А бацькі... ну я перагавару з імі, яны ня будуць мець нічога супроць цябе...

— О не, не Міхась дарагі, не гавары, нічога не гавары з імі... Няхай будзе, як будзе...

У хату бацькі ўвайшлі. Зьдзіўлёна паглядзелі на заплаканы твар Рывы і моўчкі ўзяліся за працу. Міхась складаў свае рэчы, укладваў вопратку ў ранец і ў невялікі куфэрак. Вось і ўсё злажыў, пастаяў з хвіліну, к бацьком падышоў.

— Дазвольце адзьдзякаваць вас за кватэру і за ўсё тое, што я бачыў тут добрага да мяне, за...

— Як-жа гэта, куды-ж вы гэта пераходзіць думаеце, хіба на другую кватэру?—запытаў зьдзіўлёна Мотэль.

— Не... зусім з мястэчка...

Зірнулі ўсе ў вакно, а там на вуліцы ўжо ўся рота ў паход сабралася...

— Дык што-ж гэта такое?

— А нічога мо' хутка зноў убачымся, на фронт ідзем цяпер.

— А-а! вось якая справа... Ну, дык шчасьлівай дарогі вам.

— А вам шчасьліва аставацца...

Міхась усім руку падаў, за парог ідзе. І раптам усхапілася Рыва. Адна хвіліна і ахапіла Міхася за шыю, на грудзі к яму галаву прытуліла.

— Міхась... Мой дарагі... Мой мілы... Ты-ж забудзешся там аба мне, мой любы... Міхась, мне страшна, мой родны, заб'юць цябе там і нічога, нічога я ня буду ведаць, дзе ты і што з табой мой каханы...

— Рыва, Рывачка, супакойся. Усё добра будзе і ты аба мне ўсё ведаць будзеш—ад мяне лісты палучаць станеш...

Пацалаваліся на разьвітаньне. Пашла Рыва ў хату, села на зэдлік у куточку, упялася ў падлогу вачмі засмучонымі.

— У-у... погань няшчасная... божа, божа, да чаго я дажы-ыў—прашыпеў злосна-злосна бацька і зноў уюшыўся ў дратву.

У маткі на вачох сьлёзы мігцелі.

* * *

Пацягнуліся дні за днямі, шэрыя, нудныя. Працуе Рыва, як і раней, але ўжо ня чутна яе звонкага сьмеху ў хаце. Пасьля працы ходзіць сумная, выраз твару задумёны найболей, нібы думае штось, вырашае нешта цяжкае-

цяжкае... А бацькі кожны дзень раюцца, гутараць між сабою:

— Ну што мы цяпер рабіць будзем... з ёй... (іначай і не называе цяпер Рыву бацька)— кажа Мотэль да жонкі.

— Ну што рабіць—адзін бог ведае, што рабіць, дый ты павінен ведаць, ты-ж мужчына, ці ты-ж не гаспадар сваёй хаце...

— Лёгка сказаць што рабіць... А калі... часам... (і ціха, прыдушана вырываюцца гэтыя словы), калі гэты... шэйгіц... ну... згвалціў яе.. тады што?

— Ой, што ты, ой, божа, не кажы гэтага, не перанясу гэтага, не перанясу-у-у, ой-ой...— і заліваецца маці слязьмі, сударгава ўздрыгваюць яе старыя плечы, з сівых валасоў спаўзае і падае на падлогу хустка.

— Ну, нечага там. Сама нарадзіла во' дачку сабе, цяпер... пацяшайся з ёю... Але вось што павінен я сказаць табе, трэба хутчэй замуж яе выдаць, мо'тады нічога з ёй кепскага і ня выйдзе: замужжа захавае яе сорам...

— Хто-ж яе возьме цяпер?

— Ну, вядома, добры чалавек, ці з маладых хто і ня возьме. Ну... а з старых які-небудзь, на якога добрая дзяўчына і не паглядзіць, той мо' часам і падумае ўзяць...

— Ой, ой... маё дарагое дзіцё, што ты сабе... што ты нарабіла.

І ўжо і жаніх на прымеце: стары Нэйлух, які скупляе па вёсках караўкі, рызьзё труклявае. У яго жонка памерла, а трэба-ж каму гаспадарку прыгледзіць, бо Нэйлуху некалі, заўсёды ён вандруе са сваім канём лапавухім па вакольных вёсках.

— Вось я і скажу яму калі небудзь... гаварыў-жа ён мне, аб жыцці сваім скардзіўся.

Вечарам маці к Рыве прыстае:

— Дачушка, ну скажы мне, як матцы...

Маўчыць Рыва, не зварухнецца.

— Рыва... дачка мая...

— Што вам, мамка, трэба?

— Ну скажы мне, дачушка, ну... ці...

— Ну што?

— Ну... ці жыла ты з ім?

Усхапілася Рыва і рукі сабе ломіць, на матку зло, зло пазірае.

— Калі вы мне, мамка, хоць яшчэ адзін раз, толькі адзін раз скажаце пра гэта самае, тады памятайце... Вы хочаце, вы жадаеце таго, каб я няйначай ці зьверам зрабілася, ці звар'яцела, а мо' хочаце, каб я зараз-жа тапіцца пашла... Мо' хочаце гэтага...

Матка адступае, спалохаўшыся. Бацька ўвайшоў.

— Што гэта? чаго ты?

— Татачка, любы...

— Не заві мяне татам, я табе не бацька цяпер, і ты мне не дачка.

— Божа, божа...

— Не пагань распусьніца, божага імені...

* * *

Вось чаму плакала Рыва...

* * *

Яшчэ месяц прайшоў. Нічога ня чутна Рыве аб Міхасю. Дзе ён і што з ім—нічога ёй невядома. Бацькі не гавораць з ёй, пра замужжа думку пакінулі, бо на ўсе іхныя словы яна то адмоўчваецца, то заліваецца сьлязьмі.

І ў мястэчку пра Рыву і Міхася забыліся. Ня выходзіць Рыва нікуды на вуліцу, дый людзям цяпер не да таго, каб аб другіх языкі часаць. Другі час настаў і цяжкі час у жыцці мястэчка.

Накацілася на яго ціхія вуліцы грозная і крываваая хваля, хваля вайны. Адступілі чырвоныя. Дні тры ў мястэчку панавалі палякі. Доўга будуць памятаць местачкоўцы гэтае панаваньне. Адступаючы пад новым націскам чырвоных, палякі пакінулі на памяць аб сабе ювыя, сьвежыя могілкі—расстралялі раніцой палавек з дванаццаць жыхароў местачковых на плошчы каля старай сінагогі.

Расстралялі так сабе, ні заш то, ні пра што, для прыгрозы, для парадку, як яны казалі. Да самага вечара ляжалі акрываўленыя трупы

ў чырвоных калужынах і ашклянеўшыя вочы забітых пазіралі безнадзейнасьцю сьмерці ў далёкае неба, адкуль сонца пасылала свае залатыя ўсьмешкі-промені, зайчыкамі мігцеўшыя ў мёртвых вачох.

Усе баяліся падыходзіць да трупаў, і толькі ноччу галасілі ў цемені плошчы старыя маткі Галасілі парознаму, на розных мовах, але аднолькава безнадзейна, поўныя нявыразнага адчаю гучэлі і словы старой Ліі:

— Ой, майн зунэлэ, ой, майн таерэр...

І словы старой Ганулі:

— А, мой сыно-о-чак, а, мой дарагі-і...

Розныя былі словы але аднолькавыя ліліся сьлёзы чалавечыя, матчыны сьлёзы.

Прайшло дні са два. Была пятніца. Трохі ачуняла мястэчка, пахавалі забітых, сумесна паплакалі, пагаварылі і зноў сабіраліся за працу ўзяцца. І толькі пачаў народ з плошчы разыходзіцца, як прыбег з суседняй вёскі ўвесь у пылу, замораны, гразным потам абліты сын Шэвеля, малады шавец Янкель. Вочы дзіўныя нейкія, спалоханыя, закрычэў не сваім голасам.

— Уцякайце, куды хто. Там... Балаховіч... Зараз тут будзе...

Болей ня трэба гаварыць Янкелю. Даволі аднаго слава — „Балаховіч“, — штоб усе, нібы страціўшы розум, пабеглі па сваіх хатах. Чулі ўжо аб Балаховічу, ведаюць...

А вось і яны... На ўзмыленых конях шалёна праскакалі два коньнікі, забіўшы на вуліцы малую дзяўчынку. Папалася яна віском пад цяжкую жалезную падкову капыта конскага і заскраблі маленькія ручкі пыл лёгкі дарожны, пальчыкі сударгава сьціснулі залацістую саломінку, сьціснулі, ня выпускаюць. Чырвоная істужка зьяцела з валасоў на пясок жоўты і радам тут-жа новая істужка пясок апавіла: засьвірчэла кроў з прабітай галоўкі... І пад сонцам чырваней гарыць кроў, чым шоўк, чым істужка дзяціная, шаўковая...

А коньнікі ў канцы вуліцы з коняў паса-скаквалі, угору стралялі, крычаць:

— Гэй, па хатах усе. Хто ўцякаць будзе—зараз прыстрэлім.

Па-за гарадамі ўжо поўна коньнікаў, ня пускаюць нікога бегчы ў поле, у балота зьяёнае.

А вось і галоўны атрад. Скачуць, гарцуюць гарачыя коні пад балахоўцамі. Паперадзе камандыр, задумёны, хмарны. На рамяні кольт баўтаецца, пара бонб прычэплена збоку. Едзе, пазірае скоса з пад русых брывей, сачыць за вокнамі ў хатах.

За ім чалавек з сорок салдат. Цьмяныя шэрыя шынэлі, новыя жоўтыя паясы раменныя, шызыя баранчыковыя шапкі. Некалькі калымажак з кулямётамі. На аднэй заліваецца на шалёныя галасы гармонь, ёй дзіка падпя-

ваюць некалькі п'яных салдат. На плошчы супыніліся. Чакаюць чагосьці. Ага, вядуць некага. Не вядуць, а гоняць, падганяючы карабіннымі шанпаламі.

— Ганіце іх сюды, вось да гэтай сьцяны. Стаўце іх тут каля сінагогі.

Абарваня, закатаваня, пазьвязваня калючым дротам адзін да другога, стаяць чуць жывыя дзевяць яўрэеў, прыгнаныя з суседняй вёскі. Балахоўцы сьпяшаліся да мястэчка, не хацелі ў вёсцы расправу рабіць, баяліся, каб хто не папярэдзіў аб іх прысутнасьці местачковае жыхарства.

Паставілі ля сьцяны.

— Ну вы, госьці нашы каханя, хіба нам ня рады, скажэцэ-ка, мілыя, як падабаюцца вам бальшавікі—вашы дарагія збавіцелі.

Маўчыць жывы чалавечы плот, адзін паваліўся ў сярэдзіне, але падштырхнулі яго, паставілі ля сьцяны.

— Ну, дык што-ж гэта маўчыце вы, дзе-ж языкі вашы, хіба ад радасьці рты пазамкнула?

— Зьверы вы, а ня людзі, таму і маўчым мы...

— А ну, пасаліце-ка гэтаму разумцу гаршчок трохі, каб ня прэсна было яму на тым сьвеце, часам.

Бліснуў прыклад ружэйны і з разьбітай чэлюпі пацякла ліпучая, гарачая жыжка.

— Ну, дык вось што. Хто хоча з вас жыць? Усе хочаце, ха-ха-ха-ха, не, пачакайце-ж трохі. Той будзе жывым з вас, хто „своею собстvenной рукой“, як кажуць вашы таварышы бальшавікі, расстраляе ўсіх астатніх. Ну што-ж? Чаму няма ахвотнікаў? Хіба нікому ня хочацца жыць, хіба так занадта вам хочацца папасьці ў рай? А заўтра-ж сьвята, ваш шабус вялікі... Ну, ахнотнікі, хутчэй.

— А, што з імі валэндацца! Іваноў, твая справа!

— Слухаюсь, гаспадзін падпаручык, зараз прыкончу. Толькі дазвольце мне адной куляй забіць ўсіх, бо спрачаліся мы з Сідарэнкам—колькі чалавек адна куля праб'е. Ён кажа—два, а я кажу—тры. На цэлага паўрубля паспрачаліся.

— Ладна, рабі як хочаш, а мы гасьцяваць да хат пойдзем.

Усіх палонных паставілі ў рад: адзін канец шарэнгі ля сьцяны, другі на вуліцы. Іваноў крайняму ў вісок цэліцца. Стрэл сухі, нэрвовы. Чэрап пярэдняга раскалоўся на некалькі частак, мозг суседзяў забрызгаў, кавалачак казырка, адбітага куляй, падскочыў угору на сжань і павіс на фортцы акна ў сінагозе.

Першы і другі чалавек, два зьвяны жывога чалавечага плоту, не здрыгануўшы ні рукой ні нагой, пасунуліся ціха на зямлю, пацягнуўшы за сабой калючым дротам суседзяў.

— Га... аднэй куляй іх, брат, не заб'еш, прайграў паўрубля... А ну, эй хлопцы, адыходзь ад іх падалей, каб ня было граха часам...

Апошнія салдаты да хат пашлі. А дзьве чорныя, граненыя бонбы французскія, адна за аднэй ціха зьвякнулі к нагам палонных. Шыпяць бонбы, уюцца з іх капсуляў медных блішчастых танютка і нітачкі блакітнага дыму, завіваюцца ў пярсьцёнкі ў паветры. Нібы зачараванымі, акругліўшыміся вачмі глядзяць на гэтыя празрыстыя нітачкі салодкага, даўкага дыму палонныя, глядзяць, не зварухнуцца.

І цяжка ўздрыганула мястэчка, зазьвінелі жалобна шыбы ў саламяных хатках... Сінагога сьляпой стала—высыпалася шкло з акон. Уся плошча ахуталася высокім слупам чорнага дыму і пылу.

— Ну, цяпер болей ня ўстанеце...

А ў хатах людзі богу маліліся. Іншыя сядзелі нярухома, упяўшыся вачмі ў вокны, на вуліцу. Ціха і ў хаце Рывы. Рыва ў падушку галаву ўткнула, думкі адна за аднэй плывуць, безнадзейныя, чорныя, як хмары, васеньнія.

— Усё загінула... І жыцьцё... і Міхась... і ўсё, усё на сьвеце...

І міжволі ўспомніліся бацькавы словы: „Пажыві, убачыш“...

— Няўжо праўду бацька казаў, няўжо ўсе... толькі зьверы...

Бразнулі дзьверы, аж затрымцелі талеркі шафе.

— Гэй, сволачы, дзьверы адчыняйце, ні то выб'ем адразу.

Б'юць у дзьверы ружжамі, шалёна б'юць.

— Пачакайце, адчыню зараз,—і старыя дрыжачыя рукі доўга-доўга кручок адшчапляюць, засаўку адкінулі.

Уваліліся ў хату, каля шафы ўзьюшыліся, разанулі ружжом у яе шклянныя дзьверцы, зазьвінелі талеркі, пасыпаліся з грукатам на падлогу, звонка дзынкнуў чайны паднос.

— Гэй, дзе серабро? Ну, гавары...

— Няма... вун срэбныя лыжкі...

Адзін з рэвальверам падскочыў да Мотэля. Прыціснуў халоднае дула к яго пабялейшаму віску...

— Золата давай... Ну, гавары, дзе яно, ды хутчэй...

— Няма... якое ў мяне золата...

— А-а... няма, кажаш, пастой-жа, я прымушу твой паганы язык загаварыць паіншаму. Вос слухай, я буду табе гаварыць: раз, два, тры... І калі ты мне ня скажаш да трэцьцяга разу, дык ведай, тры—гэта твая сьмерць.

— Божа, мой божа, што я скажу вам...

— Ра-а-з... два-а...

— Стой, стой, ня трэба біць яго. Заб'еш—зглуміш усю справу. Давай-ка мы распытаем яго, разьвяза тым часам язык...

А Рыва і матка Рывы сядзяць у няпрытомнасьці цяжкай.

Штыхам лямпу бронзавую са столі сарвалі, на кручок вяроўку закінулі. Падцягнулі Мотэля, зацягнулі пятлю на шыі.

— Ну, ня хочаш казаць, вырадак чортаў? Ня хочаш? Падцягвайце хлопцы да столі. Нябось, загамоніць...

Апамяталася Рыва, кінулася да бацькі, кіпцюрамі ўцапілася ў твар аднаму з катаў.

— А... і красотка тут. Прытрымай яе там, прыгадзіцца толькі глядзі, брат... пасья, не цяпер...

З крыкам дзікім да Рывы кінулася матка.

— Прэч, ведзьма старая...

І блішчае джгала саблі са свістам узяцела ў гору і...

Што гэта? Нібы сьцёбнуў хто па вакну бізуном сталёвым. Паляцелі шкляныя брызгі, дым на падлогу сьцелецца, салодкі паравы дым узьвіваецца пад чорную столь.

Узнятая сабля ціха дзеўбнулася астрыём у падлогу, забрынчэла, дрыжучы і ківаючыся з боку на бок, а ладняўшы саблю прастагнаў, сунуўся на зэдлік, перакуліў яго і пакаціўся сам на падлогу.

На вуліцы стрэлы, сумяціца. Замітусілася ўсё ў хаце. Вось яшчэ некалькі стрэлаў у вакно... Мотэль стаіць і зьдзіўленымі,

яшчэ поўнымі жудасьці вачмі пазірае наўкол.

Адчынілася дзьверы, нехта парог пераступіў, у руках наган дыміцца.

І раптам кінуліся ўсе: і Мотэль, і старая маці, і Рыва насустрач гэтаму чалавеку.

— Міхась!.. даражэнькі!..

— Наш Міхась!.. Мой каханы...

Неспадзяваная радасьць зьмяшалася з цёплымі крыштальнымі сьлязьмі, сьлязьмі шчасьця і вызваленьня...

А на вуліцы чырвонаармейцы разбroyвалі апошніх балахоўцаў.

У гэты дзень стары Мотэль забыўся вечарам запаліць шабасовыя сьвечкі, забыўся таму, што ня ў іх полымі ён бачыў цяпер шчасьце і праўду жыцьця.

* * *

Шэсьць год прайшло з таго часу. Паменшыўся лік шаўцоў і краўцоў у мястэчку. Большасьць іх працуе ў сельска-гаспадарчых арцелях, якія тут-жа зьмясьціліся каля мястэчка.

Сора Гілерава ня носіць болей сахарыны па вёсках, яна корпаецца кожны дзень на гародах арцелі, поліць і палівае гуркі, капусту, абкапвае бульбу, доіць кароў. Абрам

пастараму цэглу паліць, толькі ўжо на добрым, абсталяваным заводзе арцелі. Як і раней, кожны дзень паведамляе знаёмых Абрам:

— А мой сын на агранома вучыцца, на апошнім курсе цяпер...

А Міхась, о, ён тут-жа, у мястэчку, працуе ў каапэрацыі. Арганізаваў ячэйку партыйную. Ранейшыя шаўцы і краўцы, працуючыя цяпер у арцелях, называюць Міхася ня іначай, як

— О, гэта наш драгі хавар, ён шмат чым пасобіў нам у жыцьці...

Міхась жыве ў аднэй хаце з старым Мотэлем, які, як і раней, сучыць дратву, чобаты шые. Лапікаў цяпер менш, больш новае шыюць. Каля Мотэля часта маленькая дзяўчынка гуляе, падбягае к яму, заводзіць з ім дзяціныя гутаркі.

— Ну што, Дзіначка, скажаш?

— Узо, дзедуска, абедаць тлеба, хадзі мамка звала...

Адкладвае Мотэль чобат, бярэ на калені ўнучку, цалуе, песьціць, кучаравыя воласікі гладзіць. Чорныя валасы, чорныя бровы, а вочы—блакітныя...

— Гоя майго любага вочы—шэпча дзед і цалуе маленькую ўнучку.

Зірнець з па-за дзьвярэй Рыва, усьміхнецца.

— Ну, хадзі, татка, абедаць, і Міхась прышоў ўжо...

Ї ідуць гады чарадой нясупыннай. Новыя
годы лечуць жыцьцё, зажыўляюць мінулага
раны. Ї калі запытаюць старага Мотэля:

— А як жыве Рыва, зяць?

адказвае:

— О! Мой зяць...— за шчасьце-б кожнаму
мець чалавека такога...

1964 г.

Бел. аддзел

1994 г. Д

1)	Varyumbul neeti-	3
2)	Khat Egram	- 33
3)	Kpat	- 22
4)	Uma	- 50
5)	Uin	- 43

кап.

80000002599783

